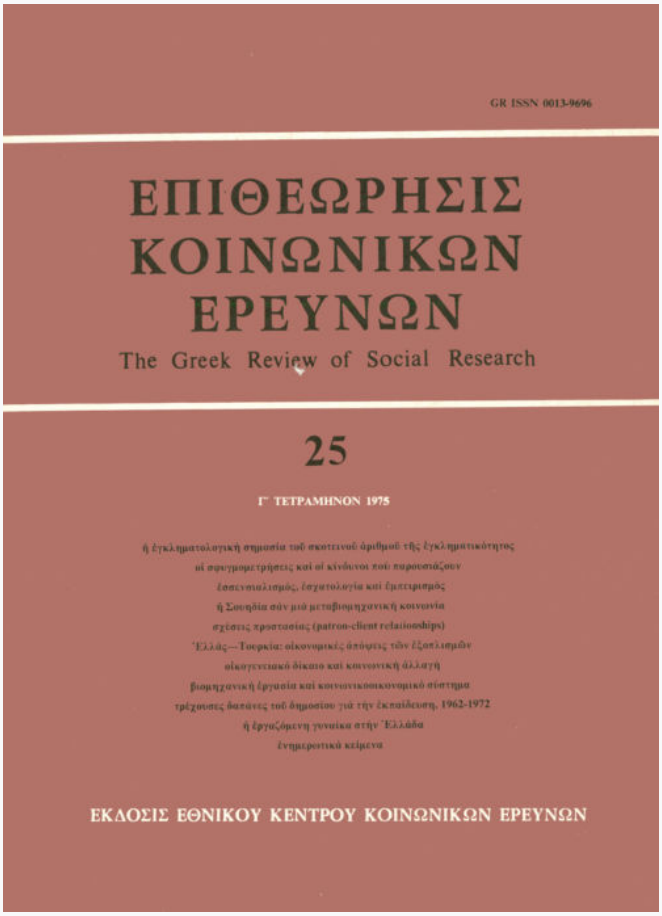
ePublishing

ΕΘΝΙΚΟ ΚΕΝΤΡΟ ΤΕΚΜΗΡΙΩΣΗΣ
EKT NATIONAL DOCUMENTATION CENTRE

The Greek Review of Social Research

Vol 25 (1975)

25 Γ'

Οι σφυγμομετρήσεις και οι κίνδυνοι που παρουσιάζουν

Andre Regnier, Α.Κ. Παπαχρίστου

doi: 10.12681/grsr.384

Copyright © 1975, Andre Regnier, Α.Κ. Παπαχρίστου

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0.

To cite this article:

Regnier, A., & Παπαχρίστου Α. (1975). Οι σφυγμομετρήσεις και οι κίνδυνοι που παρουσιάζουν. *The Greek Review of Social Research*, *25*, 385–394. https://doi.org/10.12681/grsr.384

https://epublishing.ekt.gr | **e-Publisher:** EKT | **Downloaded at:** 28/03/2024 12:30:09

οἱ σφυγμομετρήσεις καὶ οἱ κίνδυνοι ποὺ παρουσιάζουν

τοῦ
André Regnier

Μετάφραση: Α. Κ. Παπαχρίστου

Στὴ σημερινὴ ἐποχὴ οἱ σφυγμομετρήσεις τῆς κοινῆς γνώμης ἔχουν μπεῖ στὴν καθημερινή μας ζωή. Πότε-πότε διαπιστώνει κανεὶς σ' αὐτὲς μιὰ ἀπειλὴ γιὰ τὴ δημοκρατία: δὲν θὰ χρειάζεται πιὰ ὁ βουλευτὴς γιὰ νὰ ξέρουμε τί σκέπτονται οἱ ἄνθρωποι τῆς περιφέρειάς του. Συχνὰ ἀποδεικνύονται μέσα χειραγωγήσεως τῆς κοινῆς γνώμης· καὶ ὑπάρχουν πράγματι ἀπόπειρες πρὸς αὐτὴ τὴν κατεύθυνση. Παράδειγμα, ὁ ἀκόλουθος τίτλος ἐφημερίδας μεγάλης κυκλοφορίας: Αὐτὸ τὸ καλοκαίρι, οἱ Γάλλοι ἀπαντοῦν «ὄχι» στὰ γυμνὰ στήθη (49%) καὶ «ὄχι» στὸ ὁλοκληρωτικὸ γυμνὸ (56%). Τὸ νὰ ἀποκαλεῖς Γάλλους τὸ 49% τοῦ πληθυσμοῦ, καὶ μάλιστα ὅταν στὴν ἴδια αὐτὴ σφυγμομέτρηση ἕνα σημαντικὸ ποσοστὸ (47%) δέχεται νὰ ἐπιτραποῦν τὰ γυμνὰ στήθη σὲ μερικὲς τουλάχιστον ἀκτές, γεννᾶ ὁπωσδήποτε ὁρισμένες ἀμφιβολίες.[1]

Πρὶν μιλήσουμε γιὰ τοὺς κινδύνους τῶν σφυγμομετρήσεων, εἶναι ἀπαραίτητο νὰ ἐξετάσουμε κάπως πιὸ εἰδικὰ σὲ τί συνίστανται αὐτές.

Ἡ σφυγμομέτρηση εἶναι, ἐξ ὁρισμοῦ, μιὰ στατιστικὴ μέθοδος ποὺ μᾶς ἐνημερώνει γιὰ τὸ σύνολο ἑνὸς πληθυσμοῦ, μὲ τὴν ἐξέταση ἑνὸς μικροῦ του μέρους, ποὺ ἀποκαλεῖται *δεῖγμα*. Οἱ πληροφορίες ποὺ μᾶς δίνει ἡ σφυγμομέτρηση τότε μόνον ἔχουν ἀξία, ὅταν τὸ δεῖγμα εἶναι ἀντιπροσωπευτικό, ὅταν δηλαδὴ τὰ ποσοστὰ ποὺ ζητᾶμε ἀνταποκρίνονται στὰ πραγματικὰ ποσοστὰ τοῦ συνολικοῦ πληθυσμοῦ. Σὲ *ὁρισμένες περιπτώσεις* ξέρουμε νὰ κατασκευάζουμε τέτοιου εἴδους ἀντιπροσωπευτικὰ δείγματα: ἡ ἐπιτυχία τῶν προεκλογικῶν σφυγμομετρήσεων τὸ ἀποδεικνύει.

Οἱ προεκλογικὲς ὅμως σφυγμομετρήσεις ξεχωρίζουν ἀπὸ ὅλες τὶς ἄλλες, ἐπειδὴ ἡ μοναδική τους δυσκολία ἀφορᾶ μόνο στὴν ἐπιλογὴ τοῦ δείγματος. Στὴ συνέχεια, δίνουμε στοὺς ἐρωτώμενους τὰ ψηφοδέλτια κι ἕνα φάκελλο, καὶ τοὺς παρουσιάζουμε τὴν κάλπη. Γιὰ ποιό λόγο νὰ μᾶς ξεγελάσουν; Ἂν, λοιπόν, εἶναι εἰλικρινεῖς, τότε ἕνα σωστὸ δεῖγμα ὁδηγεῖ σὲ καλὰ ἀποτελέσματα. Διαφορετικὲς ὅμως εἶναι οἱ δυσκολίες ποὺ παρουσιάζονται, ὅταν δὲν ζητᾶμε ἀπὸ τὸν ἐρωτώμενο νὰ ρίξει μόνο ἕνα ἀνώνυμο φάκελλο στὴν κάλπη, ἀλλὰ ἀντίθετα τοῦ ὑποβάλλουμε ἐρωτήσεις, καταγράφοντας καὶ ἑρμηνεύοντας τὶς ἀπαντήσεις. Στὴν περίπτωση αὐτή, τὰ λάθη ποὺ ὀφείλονται στὸ ἐρωτηματολόγιο εἶναι πιὸ σοβαρὰ ἀπὸ ἐκεῖνα ποὺ προέρχονται ἀπὸ τὴν ἐπιλογὴ τοῦ δείγματος.

— Τὸ ἄρθρο αὐτὸ δημοσιεύτηκε στὸ περιοδικὸ *L'homme et la société*, No. 33-34, octobre-novembre-décembre 1974, σελ. 225-238.

Ὁ μεταφραστὴς θὰ ἤθελε νὰ εὐχαριστήσει τὸν Ἐπιστημονικὸ Συνεργάτη τοῦ ΕΚΚΕ κ. Δημ. Ψυχογιό, γιὰ τὴ βοήθειά του στὴν ἀπόδοση τῶν τεχνικῶν ὅρων τοῦ κειμένου καὶ γενικὰ γιὰ τὴ συμβολή του στὴ μετάφραση τοῦ ἄρθρου.

1. *France-Soir*, 4.7.74.

Κατ' ἀρχήν, ἕνα ἐρωτηματολόγιο δὲν ἀποσκοπεῖ στὸ νὰ δώσουν οἱ ἴδιοι οἱ ἐρωτώμενοι τὶς ἀπαντήσεις γιὰ τὰ προβλήματα ποὺ θέτουμε σὲ σχέση μὲ αὐτούς. Μποροῦμε φυσικὰ νὰ τοὺς ρωτήσουμε τὸ ὄνομά τους, τὴν ἡλικία τους καὶ τὴ διεύθυνσή τους, μὰ δὲν μποροῦμε νὰ τοὺς κάνουμε νὰ ἐξηγήσουν τὴν ἴδια τους τὴν ψυχολογία. Τὸ ἐρωτηματολόγιο δὲν μπορεῖ, παρὰ μόνο ἔμμεσα, νὰ λύσει τὰ προβλήματα τὰ σχετικὰ μ' αὐτήν· ἀντίθετα ὅμως μᾶς ἐπιτρέπει νὰ βγάλουμε ἀπὸ τὶς ἀπαντήσεις ὁρισμένα συμπεράσματα, ποὺ ὁ ἴδιος ὁ ἐρωτώμενος δὲν θὰ μποροῦσε νὰ διανοηθῆ καί, ἀκόμη, νὰ μάθουμε γι' αὐτὸν πολλὰ πράγματα, ποὺ ὁ ἴδιος δὲν ἔχει συνειδητοποιήσει. Οἱ ἀπαντήσεις εἶναι ἐνδείξεις καὶ ὄχι ἀντικειμενικὲς πληροφορίες, σχετικὰ μὲ τὴν ψυχολογία τοῦ ἐρωτώμενου. Σὰν ἐνδείξεις, χρειάζονται λοιπὸν ἑρμηνεία καὶ γι' αὐτὸ πρέπει νὰ διαλέγονται μὲ τέτοιο τρόπο, ὥστε νὰ ἐπιτρέπουν τὴν ἑρμηνεία αὐτή: πρέπει νὰ ὑπάρχει λογικὴ σχέση μεταξὺ τῶν ἀπαντήσεων στὸ ἐρωτηματολόγιο καὶ τῶν ἀπαντήσεων στὰ προβλήματα ποὺ τίθενται.

Σύμφωνα μὲ τὴν κλασικὴ ἄποψη, μιὰ ἐρώτηση ἀποτελεῖ ἐρέθισμα στὸ ὁποῖο ὁ ἐρωτώμενος ἀντιδρᾶ μὲ τὸν δικό του τρόπο· ἀπὸ τὴν ἀντίδραση αὐτὴ προέρχεται ἡ ἀπάντηση. Ἡ ἰδέα αὐτή, ποὺ δὲν εἶναι βέβαια βαθυστόχαστη, μᾶς χρησιμεύει στὸ νὰ καταλάβουμε, π.χ., ὅτι μία ἐρώτηση μπορεῖ νὰ προκαλέσει αὐτὴ τὴν ἀπάντηση καὶ ὄχι μιὰ ἄλλη. Στὴν περίπτωση αὐτὴ λέμε ὅτι ἡ ἐρώτηση *ὁδηγεῖ* στὴν ἀπάντηση αὐτὴ καὶ ὅτι, ἐπομένως, εἶναι παραπλανητικὴ (biaisée). Ὑπάρχουν φυσικὰ πολλὲς ἐρωτήσεις ποὺ δὲν εἶναι παραπλανητικές, ὅπως, π.χ., «ποιό εἶναι τὸ οἰκογενειακό σας ὄνομα;», ἀλλὰ θὰ ἦταν δύσκολο νὰ γίνει ἕνα ἐρωτηματολόγιο χωρὶς καμιὰ παραπλανητικὴ ἐρώτηση. Ἀντίθετα, μποροῦμε δικαιολογημένα νὰ ἐκτιμήσουμε τὸ ὅτι, ἂν μιὰ ἐρώτηση ὁδηγεῖ στὸ «ναί», εἶναι δυνατὸ νὰ πετύχουμε —ἀλλάζοντάς την μὲ κατάλληλο τρόπο—μιὰ ἄλλη ἐρώτηση, ποὺ θὰ ὁδηγεῖ στὸ «ὄχι». Στὴ συνέχεια καὶ οἱ δύο ἐρωτήσεις μπαίνουν στὸ ἐρωτηματολόγιο. Αὐτὸ λέγεται *ἐξισορρόπηση* τοῦ ἐρωτηματολογίου.

Ἐκτὸς ἀπὸ τὶς ἐρωτήσεις ποὺ ἀναφέρονται στὸ ὄνομα, στὴ διεύθυνση, κτλ., ὁ ἐρωτώμενος ἀντιλαμβάνεται κάθε ἄλλη ἐρώτηση τοποθετώντας την σὲ περιστάσεις ἀναμνησιακὲς ἢ φανταστικὲς καὶ σύμφωνα μὲ αὐτὲς ἐπεξεργάζεται τὴν ἀπάντησή του. Οἱ περιστάσεις αὐτὲς ἀποτελοῦν τὴν *κατάσταση* (situation) τῆς ἀπαντήσεως (ἢ τῆς ἐρωτήσεως). Αὐτὸ γίνεται φανερὸ στὴν περίπτωση ποὺ οἱ ἐρωτήσεις ἀφοροῦν τὴν *πρακτικὴ* ποὺ ἀκολουθεῖ ὁ ἐρωτώμενος, δηλαδὴ αὐτὸ ποὺ ἔχει κάνει, ποὺ συνηθίζει ἢ ποὺ σκοπεύει νὰ κάνει, κτλ. Ἀλλὰ κάθε ἀπάντηση ἐντάσσεται ἐπίσης σ' ἕνα σύνολο ἐκφράσεων, ποὺ περιλαμβάνει ὅ,τι εἶπε καὶ ὅ,τι ἄκουσε ὁ ἐρωτώμενος· τὸ σύνολο αὐτὸ (ensemble de discours) ἀποτελεῖ τὶς *ἀναφορὲς* (références) τῆς ἀπαντήσεως. Ἡ ἐπίδραση τῶν ἀναφορῶν στὴν ἀπάντηση εἶναι φανερή, ὅταν οἱ ἐρωτήσεις ἀναφέρονται σὲ γνώσεις, πεποιθήσεις, προσδοκίες, θαυμασμούς, φόβους, ἀποδοκιμασίες.

Πίσω, λοιπόν, ἀπὸ κάθε ἀπάντηση ὑπάρχει μία «κατάσταση» καὶ ἕνα σύνολο «ἀναφορῶν». Αὐτὰ εἶναι σημαντικὸ νὰ τὰ γνωρίζουμε γιὰ νὰ ἑρμηνεύσουμε τὴν ἀπάντηση, καὶ μποροῦμε νὰ ζητήσουμε ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν ἐρωτώμενο τοὺς λόγους ποὺ τὸν ὤθησαν ν' ἀπαντήσει. Γι' αὐτὸ καὶ συνήθως μιὰ ἐρώτηση συνοδεύεται μὲ τὸ «γιατί»· ἀλλὰ εἶναι ἀκόμη δυνατὸ νὰ ὑπάρχει πρὶν ἀπὸ τὴν ἐρώτηση μιὰ *ὑπόμνηση* (évocation), ποὺ νὰ ὑποδεικνύει στὸν ἐρωτώμενο κάποια «κατάσταση» ἢ κάποια «ἀναφορά». Ἡ ὑπόμνηση αὐτὴ γίνεται μὲ ἐρωτήσεις τοῦ τύπου, «ὑποθέστε ὅτι βρίσκεστε στὴν περίπτωση πού...», ἢ «μερικοὶ μᾶς εἶπαν ὅτι...». Θὰ δοῦμε παρακάτω μὲ ποιό τρόπο ἡ τεχνικὴ τῆς «χοάνης» (entonnoir) χρησιμοποιεῖται γιὰ τὸν σκοπὸ αὐτό.

Σὲ ὁποιαδήποτε ἐρώτηση τοῦ ἐρωτηματολογίου, οἱ προηγούμενες ἐρωτήσεις δημιουργοῦν ἕνα σύνολο, ποὺ τὴ «μολύνει». Πρέπει λοιπὸν νὰ φροντίζουμε τὴ διάταξη τῶν ἐρωτήσεων. Μποροῦμε εἴτε νὰ χρησιμοποιήσουμε τὴ «μόλυνση» αὐτὴ μιᾶς ἐρωτήσεως ἀπὸ μιὰ ἄλλη, εἴτε νὰ τὴν ἀποκλείσουμε παρεμβάλλοντας *ἐρωτήσεις-tampons*· μποροῦμε ἀκόμη νὰ καταφύγουμε στὴν *ἀνάμιξη* (mixage), στὴν ἀλλαγὴ δηλαδὴ τοῦ θέματος ἀπὸ τὴ μιὰ ἐρώτηση στὴν ἄλλη.

Ὁ ἐρωτώμενος, μὲ τὴ βοήθεια τῶν ἐρωτήσεων ποὺ τοῦ ὑποβάλλουμε, τῶν καταστάσεων ποὺ θυμᾶται, τῶν ἀναφορῶν ποὺ σκέπτεται καὶ τῶν ἀπαντήσεων ποὺ δίνει, μαθαίνει σταδιακὰ διάφορα πράγματα πάνω στὴν ἴδια του τὴ σχέση μὲ τὸ ἀντικείμενο τῆς ἔρευνας, ὥστε μερικὲς φορὲς καταλήγει νὰ προβλέψει τὴν ἐρώτηση ποὺ θὰ τοῦ κάνουμε στὴ συνέχεια. Οἱ ἀπαντήσεις λοιπὸν δὲν θὰ ἦσαν οἱ ἴδιες, ἂν εἴχαμε θέσει κάθε ἐρώτηση μόνη της· ἀντίθετα, κάθε ἀπάντηση προέρχεται ἀπὸ ἕνα ὑποκείμενο, στὸ ὁποῖο ἔχουμε ἤδη ὑποβάλει καὶ ἄλλες ἐρωτήσεις καὶ ἔχει ἤδη δώσει καὶ ἄλλες ἀπαντήσεις. Ἡ «μόλυνση» (contamination) μεταξὺ τῶν ἐρωτήσεων εἶναι γεγονὸς μεγάλης σημασίας, ποὺ μᾶς ὑποχρεώνει νὰ θεωροῦμε τὸ ἐρωτηματολόγιο σὰν ἕνα σύνολο.

Τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ ἐρωτώμενος ἐνημερώνεται κατὰ τὴ διάρκεια τῆς συμπληρώσεως τοῦ ἐρωτηματολογίου δὲν εἶναι μόνο πηγὴ δυσχερειῶν· ἀντίθετα, τὸ φαινόμενο αὐτὸ ἀξιοποιεῖται στὴ λεγόμενη τεχνικὴ «τῆς χοάνης», ποὺ συνίσταται στὴν ὑποβολὴ ὅλο καὶ πιὸ συγκεκριμένων ἐρωτήσεων πάνω στὸ ἴδιο θέμα· μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ ὁ ἐρωτώμενος ὁδηγεῖται στὴ σταδιακὴ δημιουργία καταστάσεων καὶ ἀναφορῶν τῆς κύριας ἐρωτήσεως, οἱ δὲ διαδοχικὲς ἀπαντήσεις του παρέχουν πολύτιμες ἐνδείξεις γι' αὐτές.

Γενικότερα, ἕνα ἐρωτηματολόγιο ἀποτελεῖται ἀπὸ *ὁρμαθοὺς* (grappes) ἐρωτήσεων: γύρω ἀπὸ μιὰ ἢ καὶ

περισσότερες *βασικὲς* ἐρωτήσεις συγκεντρώνονται *προπαρασκευαστικὲς* καὶ *συμπληρωματικὲς* ἐρωτήσεις, ποὺ ἀποβλέπουν στὸ νὰ προκαλέσουν στὸν ἐρωτώμενο τὴ δημιουργία «καταστάσεων» καὶ «ἀναφορῶν» τῶν βασικῶν ἐρωτήσεων καὶ νὰ βοηθήσουν στὴν ἀπόκτηση ἐνδείξεων σχετικὰ μὲ αὐτές. Ἡ τεχνικὴ «τῆς χοάνης» εἶναι ἕνα χαρακτηριστικὸ παράδειγμα προπαρασκευαστικῶν ἐρωτήσεων. Ἡ ἐρώτηση «γιατί;» εἶναι ὁ ἁπλὸς τύπος τῆς συμπληρωματικῆς ἐρωτήσεως. Στὶς συμπληρωματικὲς ἐρωτήσεις συγκαταλέγονται καὶ οἱ *ἐρωτήσεις ἐλέγχου* ἢ *ἐρωτήσεις test*· οἱ ἐρωτήσεις αὐτὲς ἔχουν σὰν σκοπὸ νὰ ἀνακαλύψουν ἤ, ἂν γίνεται, νὰ διορθώσουν τὰ σφάλματα, ποὺ πιθανὸν νὰ ξέφυγαν στὶς ἀπαντήσεις τῶν βασικῶν ἐρωτήσεων. Ἔξω ἀπὸ κάθε ὁρμαθὸ ἐρωτήσεων, μπαίνουν οἱ *ἐρωτήσεις συνέπειας*, ποὺ ἀπαλλαγμένες ἀπὸ τὴ «μόλυνση» τῶν ἄλλων ἐρωτήσεων τοῦ ὁρμαθοῦ, ἔχουν σκοπὸ νὰ ἐλέγξουν τὰ πιθανὰ σφάλματα.

Τὸ γεγονὸς ὅτι τὸ ἐρωτηματολόγιο πρέπει νὰ θεωρεῖται σὰν ἕνα σύνολο, δὲν ἀποκλείει ἐγγενῆ ἐλαττώματα τῶν ἐρωτήσεων, βασικότερα ἀπ' τὰ ὁποῖα εἶναι ὁ παραπλανητικὸς καθὼς καὶ ὁ *ἀσαφὴς χαρακτήρας* τῆς ἐρωτήσεως. Ἂν λάβουμε ὑπ' ὄψη μας τὸν ρόλο τῆς «καταστάσεως» καὶ τῶν «ἀναφορῶν», ἡ ἴδια ἐρώτηση δὲν ἔχει ποτὲ τὴν ἴδια σημασία γιὰ δύο ἐρωτώμενους. Γι' αὐτὸ καὶ τὸ ποσοστὸ αὐτῶν ποὺ ἔδωσαν ὅμοιες ἀπαντήσεις, μπορεῖ εὔλογα νὰ θεωρηθῆ σὰν ὕποπτο. Γενικά, κάθε ἐρώτηση ἀλλάζει σημασία ἀπὸ τὸν ἕνα ἐρωτώμενο στὸν ἄλλο, πολὺ περισσότερο μάλιστα ὅταν εἶναι διατυπωμένη μὲ ἀφηρημένο τρόπο· καὶ αὐτὸ ἐπειδὴ κάτω ἀπὸ ἀφηρημένους ὅρους ὑπάγονται πολὺ διαφορετικὲς ἰδέες διαφορετικῶν ἀτόμων. Καὶ' ἀρχήν, κάθε ἐρώτηση ἔχει ἀσαφῆ χαρακτῆρα καὶ ἡ τεχνικὴ τοῦ ὁρμαθοῦ ἐρωτήσεων βοηθάει ἀκριβῶς στὴν ἐξουδετέρωση αὐτοῦ τοῦ ἐλαττώματος, παρέχοντας ἐνδείξεις σχετικὰ μὲ τὴν «κατάσταση» καὶ τὶς «ἀναφορές», ποὺ ὁ ἐρωτώμενος χρησιμοποίησε γιὰ νὰ καταλάβει τὴν ἐρώτηση. Ἀκόμη καλύτερα, ἡ τεχνικὴ «τῆς χοάνης» ἐπιτρέπει, χάρη στὴν ἀξιοποίηση τῆς «μολύνσεως» μεταξὺ τῶν ἐρωτήσεων, τὴν ἄρση τοῦ ἀσαφοῦς χαρακτήρα.

Ὅσον ἀφορᾶ αὐτὸν τὸν ἀσαφῆ χαρακτήρα τῶν ἐρωτήσεων, ὑπάρχει μεγάλη διαφορὰ μεταξὺ τῶν *ἀνοικτῶν* καὶ *κλειστῶν* ἐρωτήσεων. Στὴν ἀνοικτὴ ἐρώτηση, ὁ ἐρωτώμενος ἀπαντᾶ ὅπως θέλει καὶ ἡ ἀπάντησή του περιέχει ὅλες τὶς ἐνδείξεις σχετικὰ μὲ τὸν τρόπο, ποὺ συνέλαβε τὴν ἐρώτηση. Ἀντίθετα, στὴν κλειστὴ ἐρώτηση, ὁ ἐρωτώμενος εἶναι ὑποχρεωμένος νὰ διαλέξει ἀνάμεσα σὲ προκαθορισμένες ἀπαντήσεις καὶ ἑπομένως δὲν ὑπάρχουν πιὰ οἱ ἐνδείξεις αὐτές.

Ὁ ἀσαφὴς χαρακτήρας τῶν ἐρωτήσεων μπορεῖ ὅμως καὶ νὰ εἶναι χρήσιμος: κάθε πληροφορία γιὰ τὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο ὁ ἐρωτώμενος ξεπέρασε τὸ πρόβλημα τῆς ἀσάφειας, μᾶς ἐνημερώνει σχετικὰ μὲ τὶς προκαταρκτικὲς ὑποθέσεις (presuposés), ποὺ ἔμμεσα ἔκανε μὲ τὴν εὐκαιρία αὐτή. Αὐτὸ δὲν εἶναι παρὰ μιὰ ἀπὸ τὶς πολλὲς ἐφαρμογὲς τῆς γενικῆς ἰδέας, ποὺ κυριαρχεῖ σ' ὅλο τὸ πρόβλημα τῶν ἐρωτηματολογίων: ἡ ἑρμηνεία μιᾶς ἀπαντήσεως συνίσταται πρὶν ἀπ' ὅλα στὴν ἀναζήτηση στοιχείων σχετικὰ μὲ τὶς προκαταρκτικὲς ὑποθέσεις, ποὺ ὁ ἐρωτώμενος ἔκανε στὸ πλαίσιο τῆς γλωσσικῆς ἐπικοινωνίας μὲ τὸ συνεντευκτή· ἐπικοινωνία, ποὺ δημιουργεῖται ἀπὸ τὴν ἐρώτηση τοῦ συνεντευκτοῦ καὶ τὴν ἀπάντηση τοῦ ἐρωτώμενου. Ἡ κατασκευὴ τοῦ ἐρωτηματολογίου ἀποβλέπει ἀκριβῶς στὸ νὰ καταστήσει δυνατὴ τὴν ἀναζήτηση τῶν προκαταρκτικῶν αὐτῶν ὑποθέσεων.

Ὅπως οἱ ἐρωτήσεις, ἔτσι καὶ οἱ ἀπαντήσεις παρουσιάζουν ἐλαττώματα, ποὺ προσπαθοῦμε νὰ καταπολεμήσουμε διαλέγοντας σωστὰ τὶς ἐρωτήσεις. Ὁ ἐρωτώμενος μπορεῖ νὰ κάνει λάθος, ἢ ἀκόμη νὰ ξέχασε κάτι, κυρίως κάτω ἀπὸ τὴν ἐπήρεια τῆς κούρασης, ποὺ ὀφείλεται σ' ἕνα ἐρωτηματολόγιο ὑπερβολικὰ μακρύ. Οἱ ἀμυντικοί του μηχανισμοὶ μποροῦν νὰ τὸν κάνουν νὰ δώσει μιὰ λανθασμένη ἀπάντηση, καὶ κυρίως μιὰ ἐκλογικευμένη ἀπάντηση. Καὶ δὲν πρόκειται γιὰ λάθη, ποὺ ἀσυνειδήτα διαπράττει ὁ ἐρωτώμενος· ἡ ἀλλοίωση τῆς ἀπαντήσεως δὲν ἀποκλείεται νὰ εἶναι καὶ σκόπιμη. Συλλέγουμε πάντα ἀπαντήσεις, ποὺ εἶναι κοινωνικὰ ἀποδεκτές· τὸ κοινωνικὰ ἀποδεκτὸ ἐξαρτᾶται βέβαια ἀπὸ τὸ ὑπο-πολιτισμικὸ σύστημα, στὸ ὁποῖο ἀνήκει ὁ ἐρωτώμενος. Μιὰ ἀκραία μορφὴ τῆς κοινωνικὰ ἀποδεκτῆς ἀπαντήσεως εἶναι ἡ κομφορμιστικὴ ἀπάντηση. Στὴν ἄλλη ἄκρη, συναντᾶμε τὴν ἀπάντηση ποὺ ἀποβλέπει νὰ προκαλέσει τὸ συνεντευκτή, ἰδιαίτερη περίπτωση ἀπαντήσεων ποὺ θέλουν νὰ ἐντυπωσιάσουν. Ὑπάρχει ἀκόμη ἡ τάση νὰ ἐπιδιώκεται τὸ «καλόπιασμα» τοῦ συνεντευκτοῦ μὲ ἀπαντήσεις ποὺ θεωροῦνται ὅτι ἀνταποκρίνονται στὶς προσδοκίες του. Πιὸ γενικά, οἱ ἀπαντήσεις φιλοφροσύνης εἶναι πολὺ συχνές, τόσο ὅσο καὶ ἐκεῖνες ποὺ ἐμπνέονται ἀπὸ τὴ δυσπιστία. Ἡ δυσπιστία αὐτὴ παρουσιάζεται μὲ διάφορες μορφές: δυσπιστία ἀπέναντι στὸν ἴδιο τὸ συνεντευκτή, φόβος γιὰ ἐνδεχόμενη ἐνόχληση, ποὺ μπορεῖ νὰ συνεπάγεται αὐτὴ ἢ ἐκείνη ἡ ἐκμυστήρευση, φόβος ὅτι ἡ ἀνωνυμία δὲν θὰ κρατηθῆ. Τὸ νὰ πετύχουμε τὴν καλὴ διάθεση καὶ τὴ συνεργασία τῶν ἐρωτωμένων ἀποτελεῖ οὐσιῶδες καθῆκον, καὶ τὸ ἐρωτηματολόγιο ἀρχίζει συχνὰ μὲ ἀνώδυνα θέματα, ποὺ δημιουργοῦν κλῖμα ἐμπιστοσύνης: αὐτὸ καλεῖται *προθέρμανση* (rechauffage). Μὲ τὴν ἴδια λογική, ἀφήνουμε τὶς πιὸ λεπτὲς ἐρωτήσεις γιὰ τὸ τέλος, ὥστε νὰ ἀναβάλουμε γιὰ ὅσο τὸ δυνατὸν ἀργότερα ὅ,τι μπορεῖ νὰ δυσκολέψη τὸν ἐρωτώμενο. Ἐξ ἄλλου ὁ ἔμμεσος τρόπος ὑποβολῆς τῶν ἐρωτήσεων, δημιουργεῖ τὴν ἐντύπωση ὅτι αὐτὲς ἀφοροῦν ὄχι στὸν ἴδιο προσωπικὰ τὸν ἐρωτώμενο,

ἀλλὰ γενικὰ σ' ἄλλα πρόσωπα. Ἀποφεύγονται ἐπίσης ἐκφράσεις, ποὺ εἶναι δυνατὸν νὰ ἐνοχλήσουν, κτλ. Ἀντίθετα ὅμως, ἡ *ἐρώτηση-σὸκ* ἀποβλέπει στὸ νὰ προκαλέσει μιὰ ἀποτελεσματικὴ ἀντίδραση, καὶ ἡ ἀπάντηση θεωρεῖται τότε σὰν ἐξωτερικὴ ἐκδήλωση—ποὺ χρειάζεται ἑρμηνεία—αὐτῆς τῆς ἀντιδράσεως.

Μιὰ ἐρώτηση, εἴτε γιατὶ εἶναι ἀδέξια διατυπωμένη, εἴτε ἐξ αἰτίας τῆς ἰδιορρυθμίας τοῦ ἐρωτωμένου, μπορεῖ νὰ τὸν θίξει στὸ γόητρο ἢ στὴν αἰδώ του. Κάθε ἐρώτηση εἶναι ὁπωσδήποτε περισσότερο ἢ λιγότερο *φορτισμένη* (chargée), μιὰ καὶ ὑπενθυμίζει «καταστάσεις» καὶ «ἀναφορές», ποὺ μποροῦν πάντοτε νὰ προκαλέσουν στὸν ἐρωτώμενο μιὰ ἀνάμνηση ἢ μιὰ συγκίνηση. Τέλος καὶ οἱ περιστάσεις συμπληρώσεως τοῦ ἐρωτηματολογίου μποροῦν ἐπίσης νὰ ἐπηρεάσουν τὶς ἀπαντήσεις. Γιὰ πολλοὺς λόγους μιὰ ἀπάντηση δὲν βρίσκεται σὲ ἁπλὴ καὶ γνωστὴ ἀπὸ πρὶν σχέση μὲ τὴν ἐρώτηση· ἀλλὰ αὐτὸ δὲν εἶναι καὶ ἀπαραίτητο: ἀρκεῖ ἡ σχέση αὐτὴ νὰ εἶναι γνωστή, ἀδιάφορο ἂν εἶναι ἁπλὴ ἢ ὄχι, καὶ ὄχι κατ' ἀνάγκην ἐκ τῶν προτέρων.

Ἂς ἐξετάσουμε τώρα μερικὰ προβλήματα σχετικὰ μὲ τὴν ἀνοικτὴ ἢ κλειστὴ μορφὴ τῶν ἐρωτήσεων. Ὁ κάθε τύπος ἔχει τὰ πρωτερήματα καὶ τὰ μειονεκτήματά του, ἡ δὲ ἀντίθεσή τους δὲν εἶναι, ὅπως θὰ δοῦμε, ἀπόλυτη.

Ἂν ἡ κλειστὴ ἐρώτηση ἀποβλέπει στὴν ἀνεύρεση κοινῶν σημείων τοῦ ἐρωτωμένου μὲ τοὺς ἄλλους, ἡ ἀνοικτὴ ἐρώτηση εἶναι ἱκανὴ νὰ ξεχωρίσει ὅ,τι πρωτότυπο καὶ μοναδικὸ ὑπάρχει σ' αὐτόν. Μποροῦμε λοιπὸν νὰ ποῦμε ὅτι ἡ κλειστὴ ἐρώτηση ἀξιοποιεῖ τὶς ὁμοιότητες, ἐνῶ ἡ ἀνοικτὴ τὶς διαφορές. Τὸ κοινὸ μειονέκτημά τους βρίσκεται στὸ γεγονὸς ὅτι καὶ οἱ δύο αὐτὲς μορφὲς ἐρωτήσεως ἀποκλείουν ὁρισμένες ἀπαντήσεις: ἡ κλειστὴ ἐρώτηση, ἐπειδὴ ἀναγκάζει τὸν ἐρωτώμενο νὰ διαλέξει μεταξὺ δεδομένων ἀπαντήσεων, ἡ ἀνοικτή, ἐπειδὴ δὲν τὸν βοηθάει νὰ διερευνήσει ὅλες τὶς πιθανὲς ἀπαντήσεις.

Ὅταν, πρὶν καταρτίσουμε τὸ ἐρωτηματολόγιο, ἀρχίζουμε μιὰ δοκιμαστικὴ ἔρευνα, μποροῦμε νὰ ἐλπίζουμε στὴν ἐπιλογὴ κλειστῶν ἐρωτήσεων μὲ τέτοιο τρόπο, ὥστε νὰ εἶναι σπάνια τὰ ἄτομα ἐκεῖνα, ποὺ δὲν θὰ βροῦν τρόπο νὰ ἐκφραστοῦν. Ἀντίστροφα, συλλέγοντας τὶς ἀπαντήσεις σὲ μιὰ ἀνοικτὴ ἐρώτηση, διαπιστώνουμε ὅτι οἱ διαφορές τους εἶναι περιορισμένες καὶ ὅτι, ἂν ἐξαιρέσει κανεὶς μερικοὺς ἐρωτώμενους, εἶναι δυνατὸ νὰ βρεθῆ ἕνας κατάλογος *τυποποιημένων ἀπαντήσεων*, στὸν ὁποῖο μποροῦμε νὰ ἀναγάγουμε ὅλες τὶς πραγματικὲς ἀπαντήσεις, μὲ κίνδυνο ὅμως τὴν ἀπώλεια ἑνός, ὄχι ἀμελητέου, μέρους ἀπὸ τὴ σημασία τους. Ἡ *κωδικοποίηση* (codage), ποὺ συνίσταται στὴν κατασκευὴ τοῦ καταλόγου αὐτοῦ, ἐπιτρέπει σὲ μιὰ ἀνοικτὴ ἐρώτηση τὴ δυνατότητα στατιστικῆς ἐκμεταλλεύσεως μιᾶς κλειστῆς ἐρωτήσεως. Μένει νὰ ξέρουμε ἄν, ὅταν μιὰ κλειστὴ ἐρώτηση διαμορφώνεται ὕστερα ἀπὸ κωδικοποίηση τῶν ἀπαντήσεων σὲ μιὰ ἀνοικτὴ ἐρώτηση, ὁ κάθε ἐρωτώμενος ἔχει πραγματικὰ δώσει τὴν ἀπάντηση ποὺ τοῦ ἀποδίδουν, ὑμηνεύοντας τὴν ἀπάντησή του στὴν ἀνοικτὴ ἐρώτηση. Ἂν ἐξαιρέσει κανεὶς τὴν ἐπιφύλαξη αὐτή, ποὺ ἡ πραγματική της σημασία διαφέρει ἀνάλογα μὲ τὴν περίπτωση, ἡ δυνατότητα κωδικοποιήσεως τῶν ἀπαντήσεων μιᾶς ἀνοικτῆς ἐρωτήσεως ἐπιτρέπει, τουλάχιστον θεωρητικά, τὴν ἀντικατάσταση μέσα στὸ ἴδιο τὸ ἐρωτηματολόγιο μιᾶς ἀνοικτῆς ἐρωτήσεως ἀπὸ ἄλλη ἢ ἄλλες κλειστές.

Ἡ ἀνοικτὴ ἐρώτηση ἀφήνει στὸν ἐρωτώμενο τὴ φροντίδα ὄχι μόνο νὰ διερευνήσει τὶς δυνατὲς ἀπαντήσεις, μὰ ἀκόμα καὶ νὰ τὶς διατυπώσει. Ἐδῶ ἐμφανίζονται δύο δυσχέρειες. Ὁ ἐρωτώμενος μπορεῖ νὰ δυσκολεύεται νὰ ἐκφράσει αὐτὸ ποὺ σκέπτεται, ἔστω καὶ ἂν ἔχει ἕνα πολὺ καλὸ καὶ πλούσιο λεξιλόγιο. Καὶ ἔπειτα, μπορεῖ νὰ μιλάει μὲ τόσο ἰδιαίτερο τρόπο, ὥστε νὰ ἑρμηνεύεται ἄσχημα ἡ ἀπάντησή του. Εἶναι δὲ συχνὰ ἐπικίνδυνο νὰ ἀποδίδουμε σὲ κάποιον ὅτι σκέπτεται μὲ τὸν ἴδιο τρόπο ποὺ θὰ σκεπτόμαστε καὶ ἐμεῖς, ἂν εἴχαμε ἐκφρασθῆ ὅπως ἐκεῖνος. Οἱ γλωσσικὲς συνήθειες μερικῶν κύκλων (ὑπερβολὲς ἢ συμβατικὲς βραχυλογίες, σύγχυση ἀνάμεσα στὸ «ὑπάρχουν ἄνθρωποι πού...» καὶ στὸ «οἱ ἄνθρωποι») θέτουν πολλὰ προβλήματα στὴν ἑρμηνεία τῶν ἀπαντήσεων σὲ ἀνοικτὲς ἐρωτήσεις, προβλήματα στὰ ὁποῖα προστίθεται—ἐκτὸς ἂν χρησιμοποιεῖται μαγνητόφωνο—ἡ τάση τοῦ συνεντευκτοῦ νὰ συμπυκνώνει καὶ νὰ ἑρμηνεύει αὐτὸς ὁ ἴδιος τὶς ἀπαντήσεις.

Ἡ κλειστὴ ἐρώτηση ἐξουδετερώνει τὰ ἐλαττώματα αὐτά, ἀλλὰ παρουσιάζει ἄλλα παρόμοια. Ἡ σειρὰ τῶν ἀπαντήσεων ἐπηρεάζει μερικὲς φορὲς τὴν ἐπιλογὴ τοῦ ἐρωτωμένου: οἱ διαβαθμίσεις τοῦ τύπου «ἀπολύτως, ἀρκετά, μᾶλλον ὄχι, καθόλου», κατευθύνουν τὶς ἀπαντήσεις πρὸς τὰ ἄκρα, ὅταν ἡ ἐρώτηση εἶναι σημαντικὴ στὰ μάτια τοῦ ἐρωτωμένου, πρὸς τὸ μέσο δέ, ὅταν τὸν ἀφήνει ἀδιάφορο.

Μποροῦμε ἐπ' ἄπειρον νὰ ἀναφέρουμε κινδύνους σφαλμάτων καὶ δυσχέρειες ἑρμηνείας, τόσο σχετικὰ μὲ μιὰ μεμονωμένη ἐρώτηση, ὅσο καὶ μὲ ὁλόκληρο τὸ ἐρωτηματολόγιο. Ὅσα προηγουμένως ἐκθέσαμε ἀφήνουν τὴν ἐντύπωση ὅτι ἡ κατασκευὴ τοῦ ἐρωτηματολογίου δὲν εἶναι εὔκολη ὑπόθεση, πρᾶγμα ποὺ συμβαίνει καὶ στὴν πραγματικότητα. Ὑπάρχουν βέβαια ἐρωτηματολόγια ποὺ φτιάχνονται εὔκολα, μὰ εἶναι ἡ ἐξαίρεση. Συνήθως οἱ κίνδυνοι σφαλμάτων, ποὺ συναντῶνται, εἶναι ποικίλοι καὶ δύσκολα, τουλάχιστον ἐν μέρει, μποροῦν νὰ προβλεφθοῦν. Παράδειγμα, αὐτὸ ποὺ συμβαίνει στὶς ΗΠΑ. Ὅταν ἡ ἐρώτηση ἀφορᾶ στὸ ἂν θὰ πρέπει νὰ ἐπιτραποῦν οἱ δημόσιες ὁμιλίες κατὰ τοῦ δημοκρατικοῦ πολιτεύματος, ἀντὶ νὰ ἀφορᾶ στὸ ἂν θὰ πρέπει νὰ ἀπαγορευθοῦν, τὸ ποσοστὸ τῶν εὐνοϊκῶν ἀπαν-

τήσεων στὴν ἀπαγόρευση ἀνεβαίνει ἀπὸ 46 σὲ 62%.[1] Ἐδῶ πρόκειται γιὰ ἁπλὸ φαινόμενο ἐπαγωγῆς. Ἡ *διατύπωση* μιᾶς ἐρωτήσεως, ἡ ἐπιλογὴ δηλαδὴ μιᾶς προτάσεως μεταξὺ πολλῶν, τοῦ αὐτοῦ περιεχομένου, ἀπαιτεῖ, αὐτὴ καθ' ἑαυτήν, σαφῆ προηγούμενη γνώση τῆς ψυχολογίας καὶ τῶν γλωσσικῶν συνηθειῶν τοῦ κοινοῦ. Ὅταν λείπει ἡ προϋπόθεση αὐτή, ἔχουμε ποσοστὰ ἀπαντήσεων χωρὶς σημασία, πρᾶγμα ποὺ εἶναι χειρότερο ἀπὸ τὶς πλάγιες ἀπαντήσεις. Ἡ συνεκτίμηση ὁμοίων ἀπαντήσεων διαφορετικῶν προσώπων, τότε μόνο ἔχει νόημα, ὅταν οἱ ἀπαντήσεις αὐτὲς ἔχουν κοινὴ σημασία. Εἴδαμε ὅμως προηγουμένως, ὅτι ἡ ἴδια ἐρώτηση δὲν ἔχει ποτὲ τὴν ἴδια ἀκριβῶς σημασία γιὰ κάθε ἐρωτώμενο. Κατὰ μείζονα λόγο, ἀρκεῖ μιὰ ἀσαφὴς διατύπωση γιὰ νὰ ἐξαναγκασθῆ κάθε ἐρωτώμενος νὰ ἄρη τὴν ἀσάφεια τῆς ἐρωτήσεως μὲ τὸν δικό του τρόπο, ὁπότε τὰ διάφορα «ναί», π.χ., ἀνταποκρίνονται, στὴν πραγματικότητα, σὲ διαφορετικὲς ἐρωτήσεις. Τὸ νὰ ἐρωτᾶς, ὅπως ἔκανε ἕνα γραφεῖο σφυγμομετρήσεων, ἂν ἡ «δύναμη» μιᾶς πολιτικῆς ὀργανώσεως αὐξήθηκε ἢ μειώθηκε, δίνει λαβὴ σὲ ἀμφιβολίες.[2] Συχνά, οἱ δυσκολίες διατυπώσεως ὑποτιμῶνται. Ἂν ἕνας συνεντευκτὴς ἐρωτηθῆ «ποιά εἶναι μιὰ καλὴ ἐρώτηση», ἀπαντᾶ: «Μιὰ ἐρώτηση πού, ἀκόμη καὶ ἂν θὰ εἶχε διατυπωθῆ μὲ ἐλαφρὰ διαφορετικὸ τρόπο, θὰ ὁδηγοῦσε σὲ ὅμοιες ἀπαντήσεις, μὲ μικρὸ μόνο ποσοστὸ ἀποκλίσεως (τῆς τάξεως τοῦ 5%)».[3] Καὶ ὅμως, τὸ κριτήριο αὐτό, γνωστὸ σὰν κριτήριο τῆς σταθερότητας, εἶναι ἀναμφίβολο ὅτι δὲν ἐπαρκεῖ.[4]

Μένει τὸ θέμα τῆς ὑποβολῆς τοῦ ἐρωτηματολογίου, ποὺ παρουσιάζει ἀξιοπερίεργες καταστάσεις καὶ ἰδέες. Κάποτε, μιὰ πανεπιστημιακὴ ὁμάδα κατασκεύαζε ἐρωτηματολόγια, ποὺ προκαλοῦσαν ἐκπληκτικὲς ἀπαντήσεις. Στὴν ἀρχὴ τὸ ἀπέδωσαν στὰ λάθη διατυπώσεως, ποὺ ἦσαν ἄλλωστε τεράστια. Ἀργότερα, ἔσκασε ἡ βόμβα· ἡ ὁμάδα αὐτὴ ἔδινε γιὰ συμπλήρωση τὰ ἐρωτηματολόγια, συζητώντας συγχρόνως μὲ τοὺς ἐρωτωμένους, πράγμα ποὺ ἀπαγορεύεται ἀπὸ τοὺς κανόνες τῆς σωστῆς τεχνικῆς, μιὰ καὶ ἀρκοῦν μερικοὶ τονισμοὶ ἢ μορφασμοὶ τοῦ συνεντευκτοῦ γιὰ νὰ νοθευθοῦν οἱ ἀπαντήσεις.

Ἡ σφυγμομέτρηση εἶναι ὄργανο ἀκριβείας. Γι' αὐτὸν ἀκριβῶς τὸ λόγο, ὅταν ἐκεῖνοι ποὺ τὸ χρησιμοποιοῦν δὲν ἔχουν διδαχθῆ τὴν τεχνική του, τότε τὰ ἀποτελέσματά του στεροῦνται ἐπιστημονικῆς ἀκριβείας καὶ μπορεῖ ἀκόμη νὰ εἶναι τελείως λανθασμένα. Στὰ χέρια ἑνὸς ἀδέξιου, μιὰ Ferrari δὲν πραγματοποιεῖ καμιὰ ἐπίδοση· ντεραπάρει καὶ βγαίνει ἀπὸ τὸ δρόμο.

Τὸ νὰ λέγεται ὅτι οἱ σφυγμομετρήσεις ἔχουν ἐπιστημονικὸ χαρακτῆρα, εἶναι παραπλανητικό. Γιὰ νὰ ὑπάρχει ἐπιστήμη πρέπει, τὸ λιγότερο, τὰ ἀποτελέσματα, ποὺ ἀνακοινώνονται, νὰ παρουσιάζονται δημόσια μὲ τέτοιο τρόπο, ὥστε νὰ εἶναι δυνατὴ ἡ συζήτηση πάνω σ' αὐτὰ καὶ ἡ σύγκρισή τους μὲ τὰ πορίσματα τῆς παρατηρήσεως, ὅπως συμβαίνει στὶς πειραματικὲς ἐπιστῆμες. Τίποτε τὸ παρόμοιο δὲν εἶναι δυνατὸ σχετικὰ μὲ τὶς σφυγμομετρήσεις. Θὰ μποροῦσαμε νὰ συζητήσουμε πάνω στὰ ἀποτελέσματα, ποὺ ἀνακοινώνονται στὴν ἔκθεση, μόνο ἂν διαθέταμε ὅλο τὸ ὑλικὸ τῆς σφυγμομετρήσεως ἢ μόνο ἂν ἦταν δυνατὸ νὰ ξανακάνουμε τὴν ἴδια σφυγμομέτρηση. Ἡ ἀναγκαία μυστικότητα ἀπέναντι στοὺς ἐρωτώμενους καὶ τὸ μεγάλο κόστος τῆς ἐπιτόπιας ἔρευνας τὸ ἀποκλείουν. Ἔτσι, ὅμως, οἱ ἔρευνες ποὺ γίνονται μὲ σφυγμομετρήσεις δὲν ἐπιτρέπουν στὴν πράξη καμιὰ συζήτηση καὶ καμιὰ σύγκριση μὲ τὰ πραγματικὰ γεγονότα καὶ ἑπομένως δὲν μποροῦν νὰ χαρακτηρίζονται σὰν ἐπιστημονικές.

Ἂν λάβουμε ὑπ' ὄψη μας τὴ δαπάνη χρόνου καὶ χρημάτων, ποὺ συνεπάγονται οἱ σφυγμομετρήσεις, καὶ ἀκόμη τὸ γεγονὸς ὅτι οἱ πληροφορίες, ποὺ δίνουν, μποροῦν νὰ ἀποκτηθοῦν μὲ ἄλλα, λιγότερο δαπανηρὰ μέσα, διερωτᾶται κανεὶς ποῦ βρίσκεται τὸ ἐνδιαφέρον τους. Τὸ ἐνδιαφέρον αὐτὸ ἐντοπίζεται στὴν ἀκρίβεια τῆς μεθόδου παρατηρήσεως. Ὅταν ὅμως οἱ σφυγμομετρήσεις διεξάγονται χωρὶς τὴν ἀκρίβεια αὐτὴ καὶ κυρίως ἀπὸ πρόσωπα ἀνίκανα νὰ προβλέψουν τοὺς κινδύνους σφαλμάτων, τοὺς ὁποίους συνεπάγονται, τότε καὶ αὐτὸ τὸ μοναδικὸ ἐνδιαφέρον παύει πιὰ νὰ ὑπάρχει.[5]

Γιὰ νὰ ἐξετάσουμε τοὺς κινδύνους ποὺ συνεπάγονται οἱ σφυγμομετρήσεις, πρέπει προηγουμένως νὰ συνειδητοποιήσουμε ὅτι ὑπάρχουν σφυγμομετρήσεις τελείως διαφορετικὲς μεταξύ τους. Εἴδαμε ἤδη τὴ βασικὴ διαφορὰ ἀνάμεσα σὲ μιὰ προεκλογικὴ σφυγμομέτρηση καὶ σὲ μιὰ σφυγμομέτρηση ποὺ γίνεται μὲ ἐρωτηματολόγιο: στὴν προεκλογικὴ σφυγμομέτρηση, ὅλο τὸ ζήτημα εἶναι ἡ ἐπιλογὴ τοῦ δείγματος. Πρέπει νὰ ἔχουμε ὑπ' ὄψη μας ὅτι ἀποτελεῖ σημαντικὴ ἐπιτυχία νὰ πετύχουμε ἕνα δεῖγμα, ποὺ νὰ ἐπιτρέπει μὲ ἀρκετὴ ἀκρίβεια τὴν ἐκτίμηση τῶν ἀποτελεσμάτων μιᾶς προεδρικῆς ἐκλογῆς, μὲ ἀμφιβολη ἔκβαση. Ἡ προσπάθεια αὐτὴ ἀπαιτεῖ καὶ χρῆμα καὶ χρόνο, ποὺ φυσικὰ δὲν πᾶνε χαμένα. Τὰ ἀποτελέσματα δημοσιεύονται ὄχι μόνο στὴν ἐφημερίδα ποὺ παράγγειλε τὴ σφυγμομέτρηση, ἀλλὰ ἀκόμη καὶ σὲ ἄλλες ἐφημερίδες· ἀνακοινώνονται ἐπίσης καὶ ἀπὸ τὴν τηλεόραση. Καὶ ὅλοι ἀναφέρουν τὸ γραφεῖο σφυγμομετρήσεων, ποὺ ἔκανε τὴ σφυγμομέτρηση. Πρόκειται, λοιπόν, γιὰ μιὰ τεράστια δωρεὰν διαφήμιση. Εἶναι δυνατό, ἑπομένως, νὰ χρησιμο-

1. Stanley Payne, *The Art of Asking Question*, σελ. 57.

2. Βλ. κυρίως *Le Nouvel Observateur*, 15.7.74.

3. Σφυγμομετρήσεις γνώμης, στὸ περιοδικὸ *La Nef*, N. 53, σελ. 44.

4. Stanley Payne, op. cit., σ. 17. Καὶ τί θὰ πῆ ὅροι «ἐλαφρῶς διαφορετικοί».

5. Στοιχειώδης ἐπιστημονικὴ ἀπαίτηση ἐπιβάλλει τὴν ἀκέραια δημοσίευση τοῦ ἐρωτηματολογίου.

ποιηθοῦν ὅλα τὰ μέσα γιὰ τὴν κατασκευὴ τοῦ δείγματος τῶν προεκλογικῶν σφυγμομετρήσεων. Τὸ δεῖγμα αὐτὸ ἔχει ἐπὶ πλέον ἕνα ἰδιαίτερο πλεονέκτημα· διατηρεῖ τὴν ἐγκυρότητά του γιὰ ἕνα ἀρκετὰ μεγάλο χρονικὸ διάστημα, μιὰ καὶ ἡ σταθερότητα τοῦ ἐκλογικοῦ σώματος δὲν εἶναι ἔννοια κενή, χωρὶς περιεχόμενο. Στοὺς ἄλλους τύπους σφυγμομετρήσεων δὲν ὑπάρχουν αὐτὲς οἱ εὐκολίες. Ἀντίθετα μάλιστα ὑπάρχουν δυσκολίες ἄμεσα συνδεδεμένες μὲ τὸ ἐρωτηματολόγιο· οἱ δυσκολίες αὐτὲς διαφέρουν ἀνάλογα μὲ τὸν τύπο τῆς σφυγμομετρήσεως.

Στὴν *ἄμεση σφυγμομέτρηση*, τὸ ἐρωτηματολόγιο ἀναφέρεται σὲ ὑπαρκτὰ γεγονότα, οἰκεῖα στοὺς ἐρωτώμενους. Δὲν πρόκειται συνεπῶς παρὰ γιὰ μιὰ ἁπλὴ αἴτηση πληροφοριῶν, οἱ δὲ δυσκολίες ἀφοροῦν κυρίως τὴ διατύπωση τοῦ ἐρωτηματολογίου.

Στὴ *σφυγμομέτρηση γνώμης*, ἀνεζητοῦμε ἁπλῶς τὶς ἀπαντήσεις σὲ μερικὲς ἐρωτήσεις, ποὺ ἀποτελοῦν τὶς κύριες ἐρωτήσεις τοῦ ἐρωτηματολογίου. Τὰ σφάλματα, ποὺ ὀφείλονται στὸ ἐρωτηματολόγιο, ξεπερνοῦν ἐκεῖνα ποὺ ὀφείλονται στὸν τρόπο ἐπιλογῆς τοῦ δείγματος. Ἀλλὰ ἡ σφυγμομέτρηση γνώμης ἐγκυμονεῖ λιγότερους κινδύνους ἀπὸ ἄλλες σφυγμομετρήσεις, μιὰ καὶ περιορίζεται νὰ κάνει γνωστὸ αὐτὸ ποὺ σκέπτονται οἱ ἄνθρωποι πάνω σὲ ἕνα περιορισμένο θέμα καὶ ποὺ ὅλος ὁ κόσμος τὸ γνωρίζει. Παρ' ὅλα αὐτὰ ἔχει προταθῆ (Gallup) κάθε κύρια ἐρώτηση νὰ περιβάλλεται ἀπὸ τέσσερες βοηθητικὲς ἐρωτήσεις· ὁ ὁρμαθὸς αὐτὸς τῶν ἐρωτήσεων ἔχει σὰν σκοπὸ τὴν ἀναζήτηση λύσεως στὰ ἀκόλουθα προβλήματα: ὁ ἐρωτώμενος γνωρίζει τὸ θέμα; τί σκέπτεται ὁ ἐρωτώμενος σχετικὰ μὲ τὴ γενικὴ γνώμη πάνω στὸ θέμα αὐτό; ποιά εἶναι ἡ προσωπική του γνώμη πάνω στὸ θέμα; ποιά εἶναι ἡ ἔνταση τῆς γνώμης αὐτῆς; Ἡ σφυγμομέτρηση γνώμης δὲν παύει νὰ ἀποβλέπει πάντως στὴν ὑποβολὴ ἐρωτήσεων, μὲ σκοπὸ νὰ γίνουν γνωστὲς οἱ ἀπαντήσεις ποὺ δίνονται σ' αὐτές.

Τὰ πράγματα παρουσιάζονται τελείως διαφορετικὰ στὶς ἔρευνες ποὺ ἀφοροῦν στὰ κίνητρα τῆς συμπεριφορᾶς καί, πιὸ γενικά, στὶς σφυγμομετρήσεις τοῦ τετάρτου τύπου, στὶς *ἐπαγωγικὲς σφυγμομετρήσεις* (sondages inferentiels). Ἀναφέρουμε τὸ πολὺ γνωστὸ παράδειγμα: γιὰ νὰ μάθουμε τοὺς λόγους γιὰ τοὺς ὁποίους οἱ κάτοικοι τῆς Νότιας Γερμανίας ἀγόραζαν λιγότερες συσκευὲς τηλεοράσεως ἀπ' ὅσο οἱ κάτοικοι τῆς Βόρειας Γερμανίας, χρειάστηκε ἕνα ἐρωτηματολόγιο 70 ἐρωτήσεων. Ἀκόμη καὶ ἂν δὲν ἐπιδιώκεται ἡ ἑρμηνεία, ἀλλὰ ἁπλῶς ἡ περιγραφὴ τῶν συνηθειῶν, τὰ προβλήματα εἶναι πολλὰ σχετικὰ μὲ τὶς ἐρωτήσεις ποὺ θὰ πρέπει νὰ τεθοῦν. Ἡ λύση τῶν προβλημάτων αὐτῶν προϋποθέτει τὴν ἀξιοποίηση τῶν πληροφοριῶν, ποὺ ἤδη ἔχουμε, καθὼς καὶ ἐκείνων, ποὺ θὰ προκύψουν μέσω τοῦ ἐρωτηματολογίου. Οἱ τελευταῖες αὐτὲς πληροφορίες ἐπιτυγχάνονται μὲ τὴν ἀξιοποίηση τῶν ἀπαντήσεων στὸ ἐρωτηματολόγιο. Γιὰ νὰ φτιάξουμε, λοιπόν, τὸ ἐρωτηματολόγιο μιᾶς ἐπαγωγικῆς σφυγμομετρήσεως, πρέπει πρὶν ἀπ' ὅλα νὰ ξέρουμε ποιὲς πληροφορίες περιμένουμε ἀπ' αὐτήν· αὐτὲς οἱ προσδοκώμενες ἀπαντήσεις ἀποτελοῦν τοὺς *στόχους* (objectifs) τοῦ ἐρωτηματολογίου. Ὁ καθορισμὸς τῶν στόχων ἀποτελεῖ ἀπάντηση στὸ ἐρώτημα «τί χρειάζεται νὰ μάθουμε σχετικὰ μὲ κάτι τι;», ἐνῶ ἡ κατασκευὴ τοῦ ἐρωτηματολογίου δίνει ἀπάντηση στὸ ἐρώτημα «πῶς νὰ ρωτήσουμε τοὺς ἀνθρώπους γιὰ νὰ μάθουμε αὐτὸ ποὺ χρειάζεται νὰ ξέρουμε;». Οἱ συλλογισμοί, ποὺ συνδέουν τὰ προβλήματα πρὸς λύση, τὶς ὑπάρχουσες πληροφορίες, τοὺς στόχους καὶ τὶς ἐρωτήσεις τοῦ ἐρωτηματολογίου, ἀποτελοῦν ἕνα ὀργανωμένο σύνολο· τὸ ὀργανωμένο αὐτὸ σύνολο ἐμφανίζεται ἀκόμη πιὸ περίπλοκο μὲ τὴ χρησιμοποίηση τῆς στατιστικῆς ἐπαγωγῆς καὶ τῶν ἐκλεπτυσμένων μεθόδων, ποὺ ἡ ὕπαρξη τῶν ἠλεκτρονικῶν ὑπολογιστῶν ἐπιτρέπει. Τὸ ὀργανόγραμμα αὐτὸ τῶν συλλογισμῶν καλεῖται *λογικὸ σχέδιο* (plan logique). Ὅπως εἶναι φανερό, ἡ ἐπαγωγικὴ σφυγμομέτρηση ἀξίζει ὅ,τι καὶ τὸ λογικό της πλάνο.

Ἂς ἔλθουμε τώρα στοὺς κινδύνους ποὺ παρουσιάζουν οἱ σφυγμομετρήσεις.

Ἡ ἐπαγωγικὴ σφυγμομέτρηση εἶναι λεπτὴ τεχνικὴ καί, στὴν πραγματικότητα, πολὺ πιὸ λεπτὴ ἀπὸ ὅσο τὸ πείραμα στὶς φυσικὲς ἐπιστῆμες. Θέτει πράγματι τὰ ἴδια προβλήματα, μὲ ἐπεξεργασία μάλιστα ὑλικοῦ, ποὺ δύσκολα προσδιορίζεται καὶ ποὺ δὲν μπορεῖ νὰ ἀπομονωθῆ στὸ ἐργαστήριο, μὲ σκοπὸ τὴ μακρόχρονη παρατήρηση καὶ τὸν προοδευτικὸ παραμερισμὸ τῶν διαφόρων αἰτιῶν σφαλμάτων. Πρέπει νὰ φανταστοῦμε ἕνα λογικὸ σχέδιο συλλογισμῶν, ποὺ θὰ ἐπιτρέπει νὰ συμπεράνουμε ἀπὸ ἀπαντήσεις, *ἀκόμη ἄγνωστες*, τὴ λύση τῶν προβλημάτων. Ἀλλὰ ἕνα ἱκανοποιητικὸ σύστημα συγκεκριμένων στόχων ὁδηγεῖ εὔκολα σ' ἕνα ἀπαράδεκτο ἐρωτηματολόγιο, κυρίως ἐξ αἰτίας τοῦ μάκρους του· πρέπει λοιπὸν νὰ διαλέξουμε μεταξὺ ἀντιφατικῶν ἀπαιτήσεων. Πρέπει ἐπίσης νὰ προβλέψουμε, ὅσο μποροῦμε, τὶς αἰτίες σφαλμάτων, ἰδιαίτερα ὅσον ἀφορᾶ στὴ διατύπωση, καθὼς καὶ τὶς πιθανές τους ἐπιπτώσεις. Ἡ ἐργασία αὐτὴ ἀπαιτεῖ συγχρόνως φαντασία, γνώσεις ψυχολογίας, διαίσθηση καὶ ἱκανότητα περίπλοκων συλλογισμῶν. Τὰ συλλογιστικὰ λάθη, ἡ σύγχυση, ὁ βερμπαλισμός, ποὺ λυμαίνονται μεγάλο ἀριθμὸ ἐρευνῶν, ἀποδεικνύουν ὅτι ἡ τεχνικὴ τῶν ἐπαγωγικῶν σφυγμομετρήσεων δὲν εἶναι μέσα στὶς δυνατότητες ὁποιουδήποτε θέλει νὰ τὴ χρησιμοποιήσει. Ὅποιος ξέρει ἀπὸ αὐτὰ τὰ πράγματα, διαπιστώνει πάρα πολλὲς φορὲς ὅτι δὲν ἔχουν ληφθῆ οὔτε οἱ στοιχειώδεις προφυλάξεις γιὰ τὴν κατασκευὴ καὶ τὴ διατύπωση τοῦ ἐρωτηματολογίου καὶ ὅτι, ἀκόμη, δὲν ὑπάρχει πίσω ἀπὸ αὐτὸ κανένα λογικὸ σχέδιο. Αὐτὸ συμβαίνει, ἐπειδὴ ἀκολουθήθηκε ἡ μέθοδος τῆς «τράτας» («du chalut»). Κατα-

σκευάστηκε, δηλαδή, ἕνα ἐρωτηματολόγιο, ποὺ περιορίζεται στὴ συσσώρευση ἀποσπασματικῶν πληροφοριῶν. Ὑπολογίστηκαν, στὴ συνέχεια, οἱ στατιστικὲς συσχετίσεις μεταξὺ τῶν ἀπαντήσεων καὶ τῶν διαφόρων ἐρωτήσεων, καὶ ἑρμηνεύθηκαν μόνο —ἐφ' ὅσον ἦταν δυνατόν—οἱ ἰσχυρὲς συσχετίσεις· οἱ ὑπόλοιπες δὲν ἐλήφθησαν ὑπ' ὄψη. Ἔτσι, ὑπῆρξε μιὰ ἀποσπασματικὴ θεώρηση τῆς πραγματικότητας, χωρὶς τίποτε νὰ δικαιολογεῖ τὴ σκέψη ὅτι τὰ στοιχεῖα ποὺ δὲν λήφθηκαν ὑπ' ὄψη εἶναι μικρότερης σημασίας ἀπὸ ἐκεῖνα ποὺ χρησιμοποιήθηκαν. Ἂν τὸ ἐρωτηματολόγιο εἶναι ἀρκετὰ μεγάλο, ἐπιτυγχάνεται ἡ συσσώρευση πληροφοριῶν, ποὺ δίνει τὴν ἐντύπωση ἀφθονίας καὶ ἀκριβείας, ἀλλὰ στὴν πραγματικότητα οἱ πιθανότητες ἐσφαλμένων συμπερασμάτων εἶναι μεγάλες, μιὰ καὶ ἡ ἐνημέρωση μὲ κενὰ εἶναι ἡ ἐπισημονικὴ μορφὴ τοῦ «διὰ παραλείψεως ψεύδους». Δύο φαινόμενα μποροῦν, π.χ., νὰ βρίσκονται σὲ στενὴ συσχέτιση μεταξύ τους, ὄχι γιατὶ τὸ ἕνα εἶναι ἡ αἰτία τοῦ ἄλλου, ἀλλὰ γιατὶ καὶ τὰ δύο εἶναι ἀποτέλεσμα ἑνὸς τρίτου. Δὲν πρέπει, λοιπόν, νὰ ἀγνοοῦμε τὸ τρίτο αὐτὸ φαινόμενο, ἂν θέλουμε νὰ ἐπηρεάσουμε ἕνα ἀπὸ τὰ δύο πρῶτα.[1] Ἡ μέθοδος «τῆς τράτας» συνοδεύεται ἀπὸ τὴν ἔκθεση, ποὺ δὲν εἶναι παρὰ μιὰ μακριά, ἀσύνδετη φλυαρία καὶ ὅπου οἱ λεπτομέρειες συσσωρεύονται χωρὶς νὰ ἀποδεικνύονται οἱ σχέσεις τους ἢ ὅπου μερικὰ ἀξιοπερίεργα γεγονότα προβάλλονται ἐπιδεικτικά, ὥστε νὰ δημιουργεῖται ἡ ἐντύπωση ἀνακαλύψεως· στὴν ἔκθεση αὐτή, συγχέεται τὸ γραφικό, ποὺ θεωρεῖται ἐνδιαφέρον, μὲ τὸ οὐσιῶδες, στὸ ὁποῖο οἱ ἐρευνητές, λόγω ἀνικανότητας, δὲν μποροῦν νὰ φτάσουν, ἡ δὲ ἑρμηνεία τῶν δεδομένων γίνεται χωρὶς καμιὰ συζήτηση τῶν ἄλλων δυνατῶν ἑρμηνειῶν. Συχνὰ οἱ ἐρευνητὲς ἀνακοινώνουν, χρησιμοποιώντας μάλιστα τεχνικοὺς ὅρους, ὅτι ἐφάρμοσαν αὐτὸν ἢ ἐκεῖνο τὸν τεχνικὸ κανόνα· ἀλλὰ ἢ τὸν παρενόησαν ἢ ὑποκρίνονται ὅτι τὸν ἐφάρμοσαν, γιὰ νὰ κρύψουν τὴν ἀνικανότητά τους νὰ τὸν ἐφαρμόσουν. Τὸ κοινό, ὅπως ἄλλωστε καὶ ἐκεῖνοι ποὺ χρησιμοποιοῦν τὰ ἀποτελέσματα τῶν ἐρευνῶν αὐτῶν, ἀφήνονται συχνὰ νὰ πέσουν στὴν παγίδα, μὲ μιὰ εὐκολία ποὺ πραγματικὰ ἐκπλήττει.

Ὁ πιὸ σημαντικὸς κίνδυνος γιὰ μιὰ σφυγμομέτρηση εἶναι ὅτι τὰ ἀποτελέσματά της μπορεῖ νὰ μὴν εἶναι χρησιμοποιήσιμα, ἢ ἀκόμη νὰ εἶναι κωμικά, ἀμφίβολα ἢ λανθασμένα. Καὶ ὅπως ἡ δυνατότητα ἀκούσιων σφαλμάτων ἀνοίγει τὴν πόρτα στὴν ἑκούσια πλάνη, ἡ σφυγμομέτρηση εἶναι δυνατὸ νὰ ἀποβλέπει στὴν παραπλάνηση τόσο αὐτῶν ποὺ τὴ χρησιμοποιοῦν, ὅσο καὶ τοῦ κοινοῦ.

Ἡ δημοσίευση τῶν προεκλογικῶν σφυγμομετρήσεων ἔχει προκαλέσει πολλὲς συζητήσεις. Μερικοὶ φοβοῦνται τὸν ἐπηρεασμὸ τῆς ψηφοφορίας, ὅμως τὰ ἀποτελέσματα τῆς προεκλογικῆς σφυγμομετρήσεως κατατάσσονται ἀνάμεσα στὰ πραγματικὰ περιστατικά, ποὺ λέγονται κατὰ τὴ διάρκεια τῆς προεκλογικῆς ἐκστρατείας. Τὰ μόνα ἐπιχειρήματα, ποὺ μποροῦν νὰ προβληθοῦν ἐναντίον τους, εἶναι, πρῶτα, ὅτι μπορεῖ νὰ παραποιοῦνται καί, ὕστερα, ὅτι ἡ δημοσίευσή τους ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴ διακριτικὴ εὐχέρεια αὐτῶν ποὺ τὰ κατέχουν· οἱ τελευταῖοι μποροῦν πράγματι νὰ διαλέξουν τὴν κατάλληλη στιγμὴ νὰ τὸ κάνουν, ἀνάλογα μὲ τὶς προσδοκώμενες συνέπειες στὴν κοινὴ γνώμη.

Πιὸ σοβαρὸ εἶναι τὸ πρόβλημα τοῦ νὰ γνωρίζουμε μὲ ποιὸ τρόπο οἱ σφυγμομετρήσεις μποροῦν νὰ παρέχουν χρήσιμες πληροφορίες γιὰ τὴ χειραγώγηση τῆς κοινῆς γνώμης. Τὸ ὅτι μποροῦμε νὰ ἐπηρεάσουμε τὴν κοινὴ γνώμη, εἶναι βέβαιο. Οἱ παράγοντες, ὅμως, ποὺ τὴν ἐπηρεάζουν πρὸς διάφορες κατευθύνσεις εἶναι πολυάριθμοι καὶ πολλοὶ ἀπὸ αὐτοὺς ἀνεξέλεγκτοι. Τότε μόνο εἶναι δυνατὴ ἡ χειραγώγηση, ὅταν μποροῦμε νὰ ἐλέγξουμε μερικοὺς ἀπὸ τοὺς παράγοντες αὐτούς, συγχρόνως δὲ ἡ ἐπίδραση ἀντίθετων παραγόντων εἶναι ἢ καθίσταται ἀσήμαντη. Ἀκόμη θὰ πρέπει τὰ θέματα τῆς προπαγάνδας νὰ δίνουν ἱκανοποίηση (στὴν πιὸ εὐρεία ἔννοια τοῦ ὅρου) στὴν ψυχικὴ ζωὴ τῶν ἀτόμων: πράγματι, μιὰ ἰδέα δὲν διαδίδεται, παρὰ μόνο ἂν ἀνταποκρίνεται σὲ ὁρισμένη ἀνάγκη ἢ ἂν ἐνεργοποιεῖ μιὰ τάση, κτλ. Ὁ κίνδυνος τῆς σφυγμομετρήσεως, σχετικὰ μὲ τὸ θέμα αὐτό, εἶναι ὅτι μποροῦν νὰ γίνουν γνωστές, μὲ τρόπο γρήγορο καὶ ἀσφαλῆ, οἱ ψυχολογικὲς ἀνάγκες τοῦ ἐξεταζόμενου τμήματος τοῦ πληθυσμοῦ, τοῦ «στόχου» («cible»). Ἐπὶ πλέον, στὴν ἐπαγωγικὴ σφυγμομέτρηση οἱ ἐρωτώμενοι δὲν ἔχουν παρὰ λίγες πιθανότητες νὰ μαντέψουν τὸ λογικὸ σχέδιο, ποὺ ἐπιτρέπει νὰ συναγάγουμε ἀπὸ ὅ,τι εἶπαν, ὅ,τι δὲν εἶπαν. Μὲ ἀφετηρία γεγονότα φαινομενικὰ ἀνώδυνα, εἶναι δυνατὸ νὰ ἀναπαραστήσουμε πολλὰ ψυχικὰ γεγονότα, ἀκόμη καὶ ἀσυνείδητα. Εἶναι, λοιπόν, δυνατὸ νὰ ἀποσπάσουμε ἀπὸ τὸ κοινό, χωρὶς νὰ τὸ ξέρει, τὰ μέσα γιὰ νὰ ἀσκήσουμε πίεση σ' αὐτό. Οἱ κίνδυνοι αὐτοὶ εἶναι ἀκόμη πιὸ σοβαροί, ἐπειδὴ δὲν εἶναι γνωστοί, μιὰ καὶ ὅ,τι εἶναι δυνατὸ νὰ πραγματοποιηθῆ στὸν τομέα αὐτὸ ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴ φαντασία τῶν ἐρευνητῶν.

Οἱ σφυγμομετρήσεις παρουσιάζουν ἐπίσης καὶ ἕναν ἄλλο κίνδυνο, ποὺ ἀφορᾶ σ' αὐτὲς τὶς ἴδιες τὶς κοινωνικὲς ἐπιστῆμες. Ἡ σφυγμομέτρηση δὲν ἐγγίζει, μὲ ἄμεσο τρόπο, παρὰ ἀτομικὰ γεγονότα. Τὰ ἐξετάζει, βέβαια, συλλογικά, μὰ ὑπάρχει μιὰ ἀπόσταση ἀνάμεσα στὸ συλλογικὸ καὶ στὸν κοινωνικὸ χαρακτῆρα. Ποσοστὰ καὶ συσχετίσεις δὲν εἶναι παρὰ ἐνδείξεις, συχνὰ ἀπαραίτητες, τῶν κοινωνικῶν γεγονότων· δὲν ἀποτελοῦν ὅμως αὐτὰ τὰ ἴδια τὰ κοινωνικὰ γεγονότα. Ἂς σκεφτοῦμε τὴ γλῶσσα, κατ'

1. Γενικά, κάθε περιγραφή, ποὺ ἀμελεῖ μιὰ πιθανότητα, εἶναι δυνατὸ νὰ ὑποδείξει μιὰ ἀνάγκη, ἐκεῖ ὅπου δὲν ὑπάρχει. Ἡ ἀπουσία ἑνὸς ἀντίθετου παραδείγματος, ὑπαρκτοῦ, ἐν τούτοις ἐπιτρέπει νὰ πιστέψουμε σὲ μιὰ λανθασμένη ἑρμηνεία.

ἐξοχὴν κοινωνικὸ γεγονός· δύσκολα φαντάζεται κανεὶς τὴν κατασκευὴ τῆς γραμματικῆς της, μὲ τὴ βοήθεια σφυγμομετρήσεων. Οἱ σφυγμομετρήσεις δδηγοῦν σὲ μιὰ ψευδο-κοινωνιολογία, ἀπὸ τὴ στιγμὴ ποὺ οἱ πληροφορίες τους θεωροῦνται σὰν τὰ ἴδια τὰ κοινωνικὰ γεγονότα καὶ ὄχι σὰν ἐνδείξεις γνωστῶν ἢ πιθανολογουμένων κοινωνικῶν γεγονότων, ποὺ ἐξ ἄλλου καὶ σὲ κάθε περίπτωση *περιγράφονται μὲ ἄλλους ὅρους*.

Ἡ διαπίστωση αὐτὴ μᾶς παραπέμπει καὶ πάλι στὶς ἐπαγωγικὲς σφυγμομετρήσεις. Ἐφ' ὅσον προκύπτουν κοινωνιολογικὰ προβλήματα, πρέπει νὰ φανταστοῦμε ἕνα λογικὸ σχέδιο τῆς σφυγμομετρήσεως, ποὺ θὰ ἐπιτρέπει τὴ λύση τους, μὲ ἀφετηρία παρατηρήσεις πάνω σὲ ἄτομα. Ἡ σειρὰ διανοητικῶν ἐργασιῶν, ποὺ ἀπαιτεῖται, εἶναι ὅμως δύσκολη καὶ γι' αὐτὸ πολλοὶ τὴν ἀντικαθιστοῦν μὲ μιὰ ἄλλη σειρὰ πράξεων, λιγότερο δυσχερῆ.

1. Ὑποθέτουν πρῶτα, ἄμεσα ἢ ἔμμεσα, ὅτι οἱ ἀτομικὲς πρακτικὲς καὶ ψυχολογίες ὑπόκεινται σὲ «κοινωνικοὺς καθορισμοὺς» (determinants sociaux). Ἡ πρόταση αὐτὴ εἶναι ἀναμφισβήτητη, μὰ ὅλο τὸ πρόβλημα εἶναι νὰ ξέρουμε τί πάει νὰ πῆ «κοινωνικὸς καθορισμός», νὰ ξέρουμε δηλαδὴ ἂν τὰ ἀποτελέσματα αὐτῶν τῶν «κοινωνικῶν καθορισμῶν» κατέχουν οὐσιώδη ἢ παρεπόμενη θέση στὰ φαινόμενα ποὺ ἐξετάζονται. Καὶ ὁ ὅρος ἀκόμη «καθορισμὸς» φανερώνει ὅτι ἔμμεσα γίνεται δεκτὴ ἡ ἄποψη γιὰ τὴν οὐσιώδη σημασία, ποὺ τὰ ἀποτελέσματα τῶν κοινωνικῶν «καθορισμῶν» κατέχουν στὰ ἐξεταζόμενα κοινωνικὰ φαινόμενα.

2. Ἡ συμμετοχὴ τῶν ἀτόμων σὲ μερικὲς «κοινωνικὲς» ὁμάδες θεωρεῖται, στὴ συνέχεια, ὅτι ἀποτελεῖ «κοινωνικὸ καθορισμὸ» τῶν ἀτομικῶν γεγονότων, πράγμα ποὺ ἐπιτρέπει τὴ μετάβαση ἀπὸ τὸν κοινωνικὸ στὸ συλλογικὸ χαρακτῆρα, χωρὶς αὐτὸ νὰ προκαλεῖ τὴν προσοχή. Οἱ κοινωνικὲς αὐτὲς ὁμάδες εἶναι οἱ πασίγνωστες κοινωνικο-ἐπαγγελματικὲς κατηγορίες, ἢ ἄλλες παρόμοιες κατηγορίες.

3. Ἐπειδὴ συνήθως ἡ a priori ὑπόθεση, ὅτι ἡ συμμετοχὴ σὲ μιὰ ὁμάδα προσδιορίζει τὸ οὐσιῶδες τῶν ἐξεταζόμενων ἀτομικῶν χαρακτήρων, εἶναι ἐσφαλμένη,[1] ἀκολουθεῖται ἡ ἑξῆς πορεία: Ἐπιλέγονται ὁμάδες πολὺ διαφορετικὲς μεταξύ τους καὶ στὴ συνέχεια, μὲ σφυγμομετρήσεις, παρατηρεῖται ὅτι διαφέρουν ἀκόμη καὶ ὅσον ἀφορᾶ τοὺς ἐξεταζόμενους χαρακτῆρες. Παίρνονται ἔτσι, γιὰ παράδειγμα, οἱ Πρόεδροι–Γενικοὶ Διευθυντὲς καὶ οἱ εἰδικευμένοι ἐργάτες, καὶ ἀποδεικνύεται ὅτι δὲν παίζουν τὰ ἴδια ποσὰ στὸ ἀμοιβαῖο ἱπποδρομιακὸ στοίχημα. (Τὸ ἐρώτημα, γιατί ὅλα τὰ στρώματα τοῦ πληθυσμοῦ παίζουν στὸ στοίχημα, δὲν θὰ τεθῆ.)

Ἡ «διαφοροποιητικὴ» αὐτὴ μέθοδος («méthode differentielle»), ποὺ ἀκολουθεῖται στὴ μελέτη τῶν «κοινωνικῶν καθορισμῶν», παρουσιάζει ἕνα στοιχειῶδες συλλογιστικὸ σφάλμα. Γενικά, ὅταν σ' ἕνα φαινόμενο, τὸ Α′ ἐξαρτᾶται ἀπὸ τοὺς παράγοντες Β′ καὶ Γ′, ἡ μεταβολὴ τοῦ Β′ συνεπάγεται καὶ μεταβολὴ τοῦ Α′. Αὐτὸ ὅμως δὲν σημαίνει οὔτε ὅτι τὸ Β′ καθορίζει τὸ Α′ (ἢ ἀλλιῶς, ὅτι καθορίζοντας τὸ Β′, καθορίζεις τὸ Α′), οὔτε ὅτι τὸ Β′ ἔχει πρωτεύουσα θέση στὸν καθορισμὸ τοῦ Α′. Ἂν πιστεύουμε ὅτι συμβαίνει αὐτό, χρειάζεται μιὰ μικρὴ στατιστικὴ ἐργασία γιὰ νὰ ἀποδειχθῆ. Ἀλλὰ κάθε μαθηματικὸς γνωρίζει ὅτι ἡ στατιστικὴ αὐτὴ ἐργασία δὲν θὰ ἀρκοῦσε γιὰ νὰ ἀποκλεισθῆ ὅτι στὴν πραγματικότητα τὸ Γ′ εἶναι ἐκεῖνο ποὺ καθορίζει πλήρως τὸ Α′. Αὐτή, λοιπόν, ἡ πρακτικὴ σφυγμομετρήσεως, ποὺ εἶναι κακὴ ἀπομίμηση τῆς μεθόδου τῶν ἀντιτιθεμένων ὁμάδων (groupes contrastés) τῶν ψυχολόγων, στηριζόμενη σὲ πραγματικὲς σφυγμομετρήσεις, ἐπιτρέπει τὴν παρουσίαση σὰν ἀξιοπίστων, λανθασμένων κοινωνιολογικῶν ἰδεῶν.

Οἱ ἐσφαλμένες αὐτὲς κοινωνιολογικὲς ἰδέες βλάπτουν τὶς ἴδιες τὶς σφυγμομετρήσεις, ὑποδεικνύοντας, ὅπως θὰ δοῦμε, λανθασμένες μεθόδους ἐπιλογῆς δείγματος.

Μποροῦμε νὰ πετύχουμε ἕνα ἀντιπροσωπευτικὸ δεῖγμα τῶν ἐνηλίκων Γάλλων, π.χ., διαλέγοντας στὴν τύχη μερικὰ ἄτομα. Πρακτικοὶ ὅμως λόγοι ἀποκλείουν αὐτὸν τὸν τυχαῖο τρόπο ἐπιλογῆς. Ἐπικράτησε, λοιπόν, ἡ ἰδέα νὰ ἐπιλέγονται στὴν τύχη μερικὰ ἄτομα, ποὺ ἀνήκουν σὲ ὁρισμένη κοινωνικο-ἐπαγγελματικὴ κατηγορία, σὲ ἀριθμὸ ἀνάλογο μὲ τὴν πραγματικὴ δύναμη τῆς κατηγορίας αὐτῆς στὸ σύνολο τοῦ πληθυσμοῦ. Τὸ δεῖγμα, ποὺ ἀποκτᾶται μὲ τὸν τρόπο αὐτό, καλεῖται *«στρωματοποιημένο»** (stratifié). Ἐπιλέγοντας στὴν τύχη μερικὰ ἄτομα ἀπὸ κάθε κοινωνικο-ἐπαγγελματικὴ κατηγορία, ἐπιτυγχάνουμε ἕνα ἀντιπροσωπευτικὸ δεῖγμα τῆς κατηγορίας αὐτῆς. Τὸ «στρωματοποιημένο», λοιπόν, δεῖγμα συγκεντρώνει τέτοια ἀντιπροσωπευτικὰ δείγματα, ποὺ πάρθηκαν ἀναλογικὰ σὲ κάθε κοινωνικο-ἐπαγγελματικὴ κατηγορία τοῦ πληθυσμοῦ. Ὁ νόμος τῶν πιθανοτήτων ἀποδεικνύει ὅτι τὸ «στρωματοποιημένο» αὐτὸ δεῖγμα εἶναι πάντοτε, τὸ λιγότερο, ἐξ ἴσου σωστὸ μὲ ἕνα μὴ «στρωματοποιημένο» δεῖγμα, τῆς αὐτῆς δυναμικότητας. Αὐτὸ ὅμως συμβαίνει, ὅταν πληροῦνται οἱ ἀκόλουθες δύο προϋποθέσεις: ἐπιλογὴ στὴν τύχη τῶν ἀτόμων κάθε κοινωνικο-ἐπαγγελματικῆς ὁμάδας καὶ ἀναλογία τῆς δυναμικότητας τῶν δειγμάτων μὲ τὴν πραγματικὴ δύναμη, στὸν συνολικὸ πληθυσμό, κάθε κοινωνικο-ἐπαγγελματικῆς ὁμάδας. Στὴν πράξη ὅμως, μὲ τὴν ἐφαρμογὴ τῆς μεθόδου τῶν «προσδιορισμένων ποσοστῶν» (méthode des quota), δὲν τηρεῖται παρὰ μόνο ἡ δεύτερη προϋπόθεση. Σύμφωνα μὲ τὴ μέθοδο αὐτή, στὸ ἐσωτερικὸ κάθε κοινωνικο-ἐπαγγελματικῆς ὁμάδας τὰ ἄτομα,

1. Καὶ κυρίως στὰ ἐκλογικὰ θέματα.

* ἢ Δεῖγμα κατὰ στρώματα (Σημ. τ. μετ.).

ποὺ ἀποτελοῦν τὸ δεῖγμα, δὲν ἐπιλέγονται στὴν τύχη, ἀλλὰ μὲ ὁποιονδήποτε ἄλλο τρόπο, ἀφοῦ ἡ φροντίδα νὰ βρεθοῦν τόσοι ἐργάτες, τόσα μεσαῖα στελέχη, κτλ., ἀφήνεται στὸν ἐρευνητή. Τὸ «στρωματοποιημένο» δεῖγμα σταθμίζει τοὺς κατάλληλους συντελεστὲς τῶν ἀντιπροσωπευτικῶν δειγμάτων τῶν διαφόρων κοινωνικο-ἐπαγγελματικῶν κατηγοριῶν, ἐνῶ ἡ δειγματοληψία ποσοστῶν σταθμίζει τοὺς κατάλληλους συντελεστὲς δειγμάτων, ποὺ δὲν ἔχουν κανένα λόγο νὰ εἶναι ἀντιπροσωπευτικὰ τῆς κοινωνικο-ἐπαγγελματικῆς κατηγορίας, ἀπὸ τὴν ὁποία πάρθηκαν.

Ἀλλὰ ἂς ὑποθέσουμε ὅτι ἡ συμμετοχὴ ἑνὸς ἀτόμου στὴν κοινωνικο-ἐπαγγελματική του κατηγορία ἀποτελεῖ πράγματι, σχετικὰ μὲ τὸν *ἐξεταζόμενο χαρακτῆρα*, παράγοντα καθοριστικό, παράγοντα δηλαδή, ποὺ μπροστά του κάθε ἄλλος εἶναι χωρὶς σημασία. Στὴν περίπτωση αὐτή, ἡ δειγματοληψία ποσοστῶν θὰ εἶναι ἀληθινὰ ἀντιπροσωπευτική, ἀφοῦ θὰ μποροῦμε νὰ διαλέξουμε, ἀδιάφορα μὲ ποιὸ τρόπο, τὰ ἄτομα μέσα σὲ κάθε κοινωνικο-ἐπαγγελματικὴ ὁμάδα χωρὶς νὰ παύουν αὐτὰ νὰ τὴν ἀντιπροσωπεύουν ἔγκυρα. Ἂς δοῦμε ὅμως τὴν ἀντίθετη περίπτωση: ὁ χαρακτήρας δὲν ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴν κοινωνικο-ἐπαγγελματικὴ κατηγορία. Τότε, ἡ ἀναλογία ἀνάμεσα στὴ δυναμικότητα τῆς κοινωνικο-ἐπαγγελματικῆς κατηγορίας, ὅπως αὐτὴ ἐκφράζεται στὸ δεῖγμα, μὲ τὴν πραγματική της δυναμικότητα στὸ σύνολο τοῦ πληθυσμοῦ, δὲν ἔχει ἐπίδραση στὴν ἀντιπροσωπευτικότητα τοῦ δείγματος, ἡ ὁποία ἐξαρτᾶται ἀποκλειστικὰ ἀπὸ τὸν τρόπο ἐπιλογῆς τῶν ἀτόμων κάθε κοινωνικο-ἐπαγγελματικῆς κατηγορίας. Εἴδαμε πράγματι ὅτι τὰ ἄτομα αὐτὰ ἐπιλέγονται ἀδιάφορα μὲ ποιὸν τρόπο. Γι' αὐτὸ καὶ ἡ δειγματοληψία ποσοστῶν δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι ἀντιπροσωπευτική.

Θὰ πρέπει τώρα νὰ κάνουμε τὶς ἀκόλουθες παρατηρήσεις:

— Στὴν πράξη, βρισκόμαστε πάντοτε κάπου (μὰ ποῦ;) ἀνάμεσα στὰ δύο αὐτὰ ἄκρα.

— Ἐπρόκειτο παραπάνω γιὰ κοινωνικο-ἐπαγγελματικὲς κατηγορίες, ἀλλὰ ἡ ἐπιχειρηματολογία δὲν ἀφοροῦσε σὲ κάποια ἰδιαίτερη ἰδιότητα τῶν κατηγοριῶν αὐτῶν. Τὰ συμπεράσματά μας, λοιπόν, ἰσχύουν ἐπίσης καὶ γιὰ κάθε ἄλλη *κατάτμηση* (segmentation), ὅπως λέμε στὸ ἐπάγγελμά μας, τοῦ «πληθυσμοῦ».

— Ἂν πρακτικὰ τίποτε δὲν ἀποκλείει τὴν ἐπιλογὴ στὴν τύχη τοῦ δείγματος τῶν γιατρῶν, αὐτὸ εἶναι ἀδύνατο προκειμένου γιὰ τοὺς εἰδικευμένους ἐργάτες, π.χ. Καὶ τὸ νὰ φτιάξουμε ἕνα «στρωματοποιημένο» δεῖγμα γιὰ κάθε κοινωνικο-ἐπαγγελματικὴ κατηγορία, εἶναι ἐξ ἴσου οὐτοπικό, ὅπως ἡ τυχαία ἐπιλογὴ ἐνηλίκων Γάλλων. Σ' αὐτὴ τὴν ἀδυναμία ὀφείλεται ἡ πρακτικὴ λειτουργία τῆς δειγματοληψίας ποσοστῶν, ποὺ συνίσταται στὴν ἀναπλήρωση τῶν «στρωματοποιημένων» δειγμάτων· γιὰ τὸν ἴδιο λόγο, ἀναζητοῦνται κατατμήσεις, ποὺ νὰ ἐπιτρέπουν τὴ σύγκριση τοῦ δείγματος «ποσοστῶν» μὲ τὸ «στρωματοποιημένο» δεῖγμα.

— Ἂν μιὰ κατάτμηση ἔχει δώσει ἕνα δεῖγμα «ποσοστῶν», ποὺ εἶναι ἀντιπροσωπευτικὸ σχετικὰ μὲ μερικοὺς χαρακτῆρες, αὐτὸ δὲν σημαίνει καθόλου πὼς τὸ ἴδιο αὐτὸ δεῖγμα καί, κατὰ μείζονα λόγο, αὐτὴ ἡ ἴδια κατάτμηση ἔχουν τὴν ἴδια ἰδιότητα, σχετικὰ μὲ ἄλλους χαρακτῆρες. Αὐτὸ ἄλλωστε προκύπτει ἀπὸ ὅσα παραπάνω ἀναπτύξαμε.

— Ἂν μιὰ κατάτμηση παρέχει ἀληθινοὺς «κοινωνικοὺς καθορισμοὺς» κάποιου χαρακτήρα, κάθε δειγματοληψία ποσοστῶν, ποὺ ἀντιστοιχεῖ, θὰ εἶναι ἀντιπροσωπευτικὴ σχετικὰ μ' αὐτὸν τὸ χαρακτῆρα. Αὐτὸ εἶναι συνέπεια τῶν ὅσων εἴπαμε. Ἀλλά, ἀντίστροφα, τὸ νὰ πιστεύουμε *ἐκ τῶν προτέρων* σὲ ὁρισμένους «κοινωνικοὺς καθορισμούς», ὁδηγεῖ στὸ νὰ θεωροῦμε σὰν ἀντιπροσωπευτικὲς τὶς δειγματοληψίες ποσοστῶν, ποὺ στὴν πραγματικότητα δὲν ἔχουν αὐτὴ τὴν ἰδιότητα.

Μὲ τὴν τελευταία αὐτὴ παρατήρηση κλείνει ὁ κύκλος. Εἴδαμε παραπάνω πώς, μὲ τὴ «διαφοροποιητικὴ μέθοδο», οἱ σφυγμομετρήσεις ἐνισχύουν μιὰ ψευδοκοινωνιολογία τῶν «κοινωνικῶν καθορισμῶν»· εἴδαμε τώρα πὼς αὐτὴ ἡ ψευδοκοινωνιολογία ἐνισχύει, μὲ τὴ μέθοδο τῆς δειγματοληψίας ποσοστῶν, τὶς κακὲς σφυγμομετρήσεις.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

Πάνω στὸ ζήτημα τῶν «κοινωνικῶν καθορισμῶν»

Μόλις ἀνακύπτει πρόβλημα στατιστικῶν συσχετίσεων, ὁ ὀρθολογισμὸς εἶναι συχνὰ ἀπατηλός. Στὴ ρουλέττα ὑπάρχει ἡ τάση νὰ πιστεύουν ὅτι, ἂν τὸ μαῦρο βγῆκε πέντε φορὲς στὴ σειρά, οἱ πιθανότητες νὰ ξαναβγεῖ εἶναι μικρότερες. Αὐτὸ εἶναι λάθος. Ἀντίθετα, κανεὶς δὲν διανοεῖται ὅτι τὸ νὰ προβλέψεις γιὰ τὴν ἑπόμενη μέρα τὸν καιρὸ ποὺ κάνει σήμερα, εἶναι καὶ αὐτὸ μιὰ μέθοδος μετεωρολογικῆς προγνώσεως, ποὺ ἀξίζει ὅσο καὶ πολλὲς ἄλλες, κτλ.

Ἡ φαινομενικὰ καταφανὴς ἰδέα ὅτι τὰ ἄτομα ἔχουν περισσότερες ὁμοιότητες, ἀπὸ ὅ,τι σὲ *ἄλλες περιπτώσεις*, ὅταν ἀνήκουν στὴν ἴδια κοινωνικο-ἐπαγγελματικὴ κατηγορία, ἢ σὲ ἄλλες ὑποδιαιρέσεις ποὺ βασίζονται στὴν ἡλικία, τὸ φῦλο, τὴν κατοικία, κτλ., δὲν εἶναι οὔτε ἀληθινή, οὔτε ψεύτικη, μὰ ἁπλὰ καὶ μόνο παράλογη καὶ δὲν ὀφείλει τὴν ἀληθοφάνειά της παρὰ στὴ μεγάλη ἀσάφεια ποὺ ἐπικρατεῖ μέσα στὶς ἰδέες. Δύο ἄτομα δὲν ἔχουν *ἐκ τῶν προτέρων* λιγότερες πιθανότητες νὰ διαφέρουν ὡς πρὸς τὸν χαρακτῆρα Α, ἂν εἶναι ὅμοια ὡς πρὸς τοὺς

χαρακτῆρες Β,Γ,Δ,Ε... Τὸ πᾶν ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴ συσχέτιση τοῦ Α μὲ αὐτοὺς τοὺς ἄλλους χαρακτῆρες. Ἂν αὐτὴ ἡ συσχέτιση εἶναι ἀνύπαρκτη, τότε ἡ ὁμοιότητα ὡς πρὸς τὸ Α,Β,Γ,Ε,... δὲν ἔχει καμιὰ ἐπίδραση. Μὲ τὸν ἴδιο τρόπο, ἡ ἐπίδραση τῆς κοινωνικο-ἐπαγγελματικῆς κατηγορίας σ' ἕνα δεδομένο χαρακτῆρα ὑπάρχει ἢ δὲν ὑπάρχει, καὶ εἶναι παράλογο νὰ ἐνεργοῦμε σὰν νὰ ὑπῆρχε σὲ ὅλες τὶς περιπτώσεις. Κανεὶς βέβαια δὲν διανοεῖται ὅτι τὸ κοινὸ ὄνομα προσεγγίζει τὴ συμπεριφορὰ τῶν ἀτόμων. Γιατί νὰ τὸ σκεπτόμαστε γιὰ τὶς κοινωνικο-ἐπαγγελματικὲς κατηγορίες; Ὑπάρχει μιὰ πρώτη ἐξήγηση, μὰ εἶναι κακή: γιὰ ἕνα μεγάλο μέρος τῶν χαρακτήρων ποὺ μελετᾶμε, ἡ κοινωνικο-ἐπαγγελματικὴ κατηγορία παίζει πράγματι ἕνα ρόλο. Μποροῦμε νὰ συμπεράνουμε ὅτι στὸ μεγάλο ἀριθμὸ σφυγμομετρήσεων ποὺ γίνονται συνήθως, ὑπάρχει *κατὰ μέσο ὅρο* μιὰ ἐπίδραση τῆς κοινωνικο-ἐπαγγελματικῆς κατηγορίας στοὺς ἐξεταζόμενους χαρακτῆρες. Ἀλλὰ αὐτὸ δὲν σημαίνει καθόλου ὅτι γιὰ ἕνα συγκεκριμένο χαρακτῆρα καὶ γιὰ μιὰ δεδομένη σφυγμομέτρηση οἱ κοινωνικο-ἐπαγγελματικὲς κατηγορίες εἶναι σημαντικές.

Ἡ ἐπίδραση τῶν κοινωνικο-ἐπαγγελματικῶν κατηγοριῶν ὑποστηρίζεται καὶ γιὰ ἄλλους λόγους, ποὺ γίνονται ἀποδεκτοὶ μὲ συγκεχυμένο τρόπο, χωρὶς νὰ αἰτιολογοῦνται καὶ χωρὶς νὰ καθορίζεται ἡ ἀκριβής τους ἰσχύς. Ἂς δοῦμε μιὰ ὁποιαδήποτε κοινωνικὴ ὁμάδα, ἢ καὶ μιὰ ὁποιαδήποτε κατηγορία ἀτόμων· ἂν ἕνα γεγονὸς βάζει σὲ δοκιμασία τὰ κοινὰ συμφέροντα τῶν ἀτόμων αὐτῆς τῆς ὁμάδας, μὲ τὸν ἴδιο τρόπο γιὰ ὅλα, τότε εἶναι δυνατὸ νὰ περιμένουμε ὅτι θὰ ἀντιδράσουν μὲ μιὰ κοινὴ στάση. Αὐτὴ ἡ κοινὴ στάση μπορεῖ ἐνδεχομένως νὰ συγκεκριμενοποιεῖται μὲ διαφορετικὴ συμπεριφορά, ἂν οἱ ἰδιαίτερες συνθῆκες γιὰ τὰ διάφορα ἄτομα τὸ ἐπιβάλλουν. Ἀλλὰ ἂς ἀφήσουμε τὴν περίπτωση αὐτὴ καὶ ἂς ἐξετάσουμε μὲ προσοχὴ τὴν κοινὴ ἀντίδραση τῶν μελῶν τῆς ὁμάδας, καθὼς καὶ τοὺς λόγους της. Ὑπάρχει ἀντίδραση ἐπειδὴ δοκιμάζονται συμφέροντα καὶ ἡ ἀντίδραση αὐτὴ εἶναι κοινὴ ἐπειδὴ τὰ συμφέροντα αὐτὰ εἶναι κοινά. Δὲν ὑπάρχει κανένας λόγος κοινῆς ἀντιδράσεως τῶν μελῶν μιᾶς ὁμάδας, ἂν κανένα ἀπὸ τὰ συμφέροντα τῆς ὁμάδας δὲν κρίνεται ἢ ἂν τὰ συμφέροντα ποὺ κρίνονται δὲν εἶναι κοινά. Ἡ διαπίστωση αὐτὴ ἀπαιτεῖ μιὰ ἐπιφύλαξη: δὲν εἶναι ἀναγκαῖο ὅλα τὰ μέλη τῆς ὁμάδας νὰ εἶναι ἀναμεμιγμένα στὴν ὑπόθεση. Ἂν πρόκειται γιὰ μιὰ πραγματικὴ κοινωνικὴ ὁμάδα καὶ ὄχι γιὰ μιὰ τεχνητὴ καὶ ἀφηρημένη κατηγορία, ἀρκεῖ ἡ ὑπόθεση νὰ ἀφορᾶ μερικὰ μέλη γιὰ νὰ ἀντιδράσουν συγχρόνως καὶ τὰ ὑπόλοιπα μέλη τῆς ὁμάδας. Ἂς δυσπιστοῦμε, λοιπόν, γιὰ τὴ λέξη «κοινὸ» καὶ ἂς διατυπώσουμε τὴν παρατήρησή μας ὡς ἑξῆς: Δὲν ὑπάρχει ἀντίδραση τῆς ὁμάδας, ἂν δὲν θίγονται ὁμαδικὰ συμφέροντα. Γιὰ κάθε τι ποὺ ἀφορᾶ τὸ ἄτομο, ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὶς σχέσεις του ἢ τὶς ὁμοιότητες μὲ τὰ ἄλλα ἄτομα τῆς συγκεκριμένης ὁμάδας, δὲν μπορεῖ νὰ περιμένει κανεὶς ὁμοιογένεια. Ἀντίθετα, μπορεῖ νὰ περιμένει (χωρὶς τίποτε περισσότερο) κοινὴ στάση τῆς κατηγορίας, τῆς ὁμάδας, τῆς τάξεως, ὅταν πρόκειται γιὰ συμφέροντα τῆς κατηγορίας, τῆς ὁμάδας ἢ τῆς τάξεως. Αὐτὸ ἰσχύει καὶ γιὰ τὶς κοινωνικο-ἐπαγγελματικὲς κατηγορίες, καθὼς καὶ γιὰ τὶς ἄλλες κατατμήσεις, ποὺ χρησιμοποιοῦνται στὶς σφυγμομετρήσεις.

Ἂν στὴ συνέχεια ἀναρωτηθοῦμε γιὰ τὴν εἰκόνα ποὺ σχηματίζουν τὰ ἄτομα γιὰ τοῦτο ἢ ἐκεῖνο τὸ ἀντικείμενο, εἶναι βέβαιο πὼς αὐτὴ ἐν μέρει ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴν πεῖρα ποὺ ἔχουν γιὰ τὸ ἀντικείμενο αὐτό, ἀπὸ τὸν τρόπο ποὺ μπῆκε καὶ μπαίνει στὴ ζωή τους καί, πιὸ συγκεκριμένα, στὴν πρακτική τους δραστηριότητα. Πρέπει νὰ ἐπιμείνουμε ἐδῶ στὴν πρακτικὴ δραστηριότητα, γιατὶ δὲν βλέπει κανεὶς τὸ ἴδιο ἀντικείμενο μὲ τὸν ἴδιο τρόπο ὅταν ὀφείλει νὰ κάνει κάτι τι σχετικὰ μ' αὐτό, ἀπὸ ὅ,τι ὅταν ἁπλῶς μιλᾶ γι' αὐτό. Ὑπάρχει, ὅμως, ἕνας *μεγάλος ἀριθμὸς* ἀντικειμένων, γιὰ τὰ ὁποῖα *ἡ πεῖρα* τοῦ ἀτόμου ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴν *κοινωνική* του κατάσταση. Ἐπὶ πλέον, ἡ *πρακτικὴ* δραστηριότητα τοῦ ἀτόμου εἶναι, κατὰ *μεγάλο μέρος*, ἡ *ἐπαγγελματική* του δραστηριότητα. Νά, λοιπόν, τί δίνει ἐνδιαφέρον στὶς κοινωνικο-ἐπαγγελματικὲς κατηγορίες. Μὲ μιά, ὅμως, ἐπιφύλαξη: ἂν πρόκειται μόνο γιὰ ἕνα *μεγάλο ἀριθμὸ* καὶ γιὰ ἕνα *μεγάλο μέρος*.

Ξαναβρισκόμαστε λοιπὸν στὸ ἴδιο σημεῖο: οἱ κοινωνικο-ἐπαγγελματικὲς κατηγορίες, ἢ οἱ ἄλλες κατατμήσεις, μποροῦν νὰ εἶναι ὁμοιογενεῖς, ὅταν ἀφοροῦν τὸν ἐξεταζόμενο χαρακτῆρα, ὅπως μποροῦν καὶ νὰ μὴν εἶναι· δὲν εἶναι λοιπὸν οὔτε ἀλήθεια οὔτε ψέμα νὰ ὑποθέτουμε *ἐκ τῶν προτέρων* ὅτι εἶναι ὁμοιογενεῖς. Κατὰ συνέπεια, ἕνα δεῖγμα «προσδιορισμένων ποσοστῶν», ποὺ ἀποδείχτηκε ἀντιπροσωπευτικὸ στὴ μελέτη ἑκατὸ χαρακτήρων, δὲν σημαίνει ὅτι εἶναι ἀναγκαστικὰ καὶ γιὰ τὴ μελέτη τοῦ ἑκατοστοῦ πρώτου. Συνήθως πνίγουν τὸ γεγονὸς αὐτὸ μέσα στὴν ὁμίχλη ἰδεῶν, ὅπως: ἡ κοινωνικο-ἐπαγγελματικὴ κατηγορία δὲν καθορίζει ἀπὸ μόνη της τὸν χαρακτῆρα, ἀλλὰ ἐπιδρᾶ πάντοτε, περισσότερο ἢ λιγότερο, σ' αὐτόν. Πράγμα ποὺ δὲν ἔχει καμιὰ σχέση μὲ τὸ μόνο ἐρώτημα ποὺ τίθεται ἐδῶ: ἡ κοινωνικο-ἐπαγγελματικὴ κατηγορία μπορεῖ ἢ ὄχι νὰ θεωρηθῆ ὁμοιογενὴς ὡς πρὸς κάποιον χαρακτῆρα; Ἡ ἴδια ἐρώτηση ἰσχύει ἐπίσης γιὰ κάθε ἄλλη κατάτμηση. Γιατὶ δὲν βλέπει κανεὶς καθόλου γιὰ ποιό λόγο οἱ ἄλλοι παράγοντες, ποὺ ἔχουν ἐπίσης κάποιο ρόλο, δὲν θὰ προκαλέσουν ἔντονη ἀνομοιογένεια στὸ ἐσωτερικὸ τῆς ὁμάδας.[1]

1. Μὲ ἄλλα λόγια, ἡ δειγματοληψία ποσοστῶν στηρίζεται στὴ σιωπηρὴ ὑπόθεση ὅτι οἱ χαρακτῆρες, ποὺ χρησιμοποιοῦνται γιὰ τὴν κατάτμηση, ἀποτελοῦν παράγοντες, μὲ τὴν ἔννοια ποὺ ἔχει ὁ ὅρος στὴν «ἀνάλυση παραγόντων» (analyse factorielle).